

Journal of Dutch Linguistics and Literature

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

TNLT

1

2016 jaargang 132

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

Uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Deel 132 (2016), afl. 1

Uitgeverij Verloren

ISSN 0040-7550

TNTL verschijnt viermaal per jaar; een jaargang bevat tenminste 320 bladzijden.

Redactie

dr. S. Bax, dr. Y. van Dijk (redacteur boekbeoordelingen), dr. C.J. van der haven.
dr. M. Hogenbirk, dr. R.W.N.M. van Hout, M. Kestemont (webredacteur), dr.
P.H. Moser, dr. J. Oosterholt, dr. F. van de Velde, dr. F.P. Weerman

Redactieraad

dr. B. Besamusca (Utrecht), dr. L.M.E.A. Cornips (Amsterdam), dr. P. Coutenier (Antwerpen), dr. D. De Geest (Leuven), dr. R. Howell (Madison, WI), dr. M. Hüning (Berlijn), dr. A.B.G.M van Kalmthout (Den Haag), dr. M. Kemperink (Groningen), dr. J. Konst (Berlijn), dr. E.J. Krol (Praag), dr. M. van Oostendorp (Amsterdam), dr. H.-J. Schiewer (Freiburg), dr. A. van Strien (Amsterdam), dr. M. Van Vaeck (Leuven), dr. B. Vervaeck (Gent), dr. R. Willemys (Brussel)

Redactiesecretariaat

Open Universiteit
t.a.v. dr. J.Th.W. Oosterholt
Studiecentrum Amsterdam
Amstelveenseweg 390
1076 CT Amsterdam
redactiesecretaris@tntl.nl

Abonnementen

Regulier €60,-; studenten en onderzoekers (AIO's & OIO's) €40,-; instellingen €90,- (telkens per jaargang, incl. verzendkosten). Abonnees buiten de Benelux wordt €10,- verzendkosten in rekening gebracht. Losse nummers kosten €15,-.

Uitgever en abonnementenadministratie

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl
telefoon 035-6859856, fax 035-6836557, e-mail info@verloren.nl
rekening NL44INGB00044899404

Auteursrechten

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

SIMON SMITH

Was kopiist ‘B’ de samensteller van de *Lancelotcompilatie*?

Over verstoord rijm en onjuiste hoofdstuktitels in *Die Riddere metter Mouwen*

Abstract – In the *Lancelot Compilation*, the Arthurian romance *Die Riddere metter Mouwen* (‘The Knight with the Sleeve’), written in rhyming couplets, contains irregularities in rhyme which suggest that the main scribe, ‘B’, may also have been the compiler of the cycle: a man who adapted his sources and acted as a poet, and is believed to be the author Lodewijk van Velthem. Furthermore, the recurring formula (*dat*) *secgic u* (‘I tell you’), frequently used by Velthem and also by ‘B’ in an apocryphal episode, suggests that Velthem, compiler and scribe were one and the same person. However, chapter headings added by ‘B’ in the margins of the manuscript contain some notable errors, indicating that while inventing them ‘B’ only relied on his knowledge of the chapter’s beginnings. As a consequence, objections rise to the theory that the composer of the *Lancelot Compilation* may also have been its main scribe.

1 Inleiding

Van de beroemde *Lancelotcompilatie* is katern negentien, een quinio met een extra blad (fol. 167-177), gevuld met de *Roman van den Riddere metter Mouwen* (hierna: *RRmM*).¹ Deze Vlaamse Arturroman omvat in de overgeleverde, door de compiler ingekorte en ook verder bewerkte vorm 4.027 verzen.² Dit totaal is de som van een zesregelige aankondiging op fol. 167r, een tweeregelige eindlas op fol. 177v, en de 4.020 verzen van het verhaal, minus een in edities meegetelde emendatie: een aanvullende regel bij weesvers 3698.³ Het weesvers is een vorm van verstoord rijm, en daarvan treffen we in de compilatie-*RRmM* meer gevallen aan, al dan niet gecorrigeerd of geëmendeerd (zie het schema verderop). Deze onregelmatigheden roepen vragen op over het ontstaan ervan. Heeft ‘B’, de hoofdkopiist

1 De vakliteratuur over het Brabantse, rond 1325 te dateren handschrift, dat onder signatuur 129 A 10 berust in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, is veelomvattend. Zie over de compilatie als narratieve cyclus Besamusca 2003, en over de codex Draak 1977: 32-51 en Klein 1997. Veel informatie, een facsimile en een transcriptie zijn te vinden op www.kb.nl/themas/middeleeuwen/lancelotcompilatie.

2 Zie inleidend over de *RRmM* Smith 2016a: 5-46.

3 Een tweede aanvulling, bij weesvers 3772, is in de edities Van der Stempel z.j. [1914], De Haan e.a. 1983 en Finet-Van der Schaaf 2012 niet, in de editie Johnson & Claassens 2003 daarentegen wel meegenomen in de nummering. Samen met de eindlas die in laatstgenoemde editie is afgedrukt in de hoofdstekst, verklaart dit het totaal van 4.023 verzen aldaar (tegenover 4.020 verzen in de andere uitgaven), en het feit dat vanaf vs. 3773/3774 de nummering er uit de pas loopt met de edities Van der Stempel, De Haan e.a. en Finet-Van der Schaaf (welke laatste nochtans op de editie van Johnson & Claassens gebaseerd heet te zijn, zie Finet-Van der Schaaf 2012: 37).

van codex 129 A 10, de betreffende verzen overgeschreven uit zijn voorbeeldtekst, een kladversie? Of heeft hij zelf het rijm verstoord? Antwoord op deze vragen kan helpen, de rol te verhelderen die 'B' heeft gespeeld in de totstandkoming van de *Lancelotcompilatie*. Was zijn taak uitsluitend een boektechnische, als kopiïst, of was hij ook en op de eerste plaats actief als samensteller van de cyclus en als bewerker van de hierin opgenomen romans? Onderzoek van de geïmproviseerde hoofdstuktitels die 'B' al of niet in opdracht heeft aangebracht in de marges van zijn afschrift van de *RRmM* (en in andere teksten van zijn hand) kan licht werpen op deze kwestie. Doel van dit artikel is, na te gaan of enerzijds verstoring van rijm, en anderzijds eigenaardigheden van kapittelbijschriften in de compilatie-*RRmM*,⁴ aanwijzingen opleveren die identificatie van kopiïst 'B' als schepper van de cyclus – als Lodewijk van Velthem⁵ – mogelijk of juist onwaarschijnlijk maken.

2 Verstoord rijm

Dat de *RRmM* in codex 129 A 10 een oneven aantal verzen telt, is primair te wijten aan een drierijm dat noch door kopiïst 'B', noch door enige tekstbezorger is aangevuld. Nadat de protagonist de belager van een jonkvrouw heeft overwonnen, ontspint zich een korte dialoog tussen de dame en haar redder: *Doe sprac si: 'Edel riddere vri, / Slaet hem thoest af ende gevet mi.' / 'Bi Gode, scone maget, dat si!'*.⁶ Aangezien de tekst soepel volgt op en overgaat in de aangrenzende verzen,⁷ zonder dat het eerste dan wel laatste vers ermee rijmt, lijkt in vs. 281 sprake te zijn van niet een kopieer- maar een concipieerfout,⁸ wellicht veroorzaakt doordat de rijmklank halverwege vs. 279 al een keer was gebruikt. Als gevolg hiervan kan de auteur hebben gemeend een acceptabel vierrijm op perkament te zetten, niet een ongewenst drierijm.⁹ Dit brengt de mogelijkheid onder de aandacht, dat kopiïst

4 Omdat titels in de *Lancelotcompilatie* ook te vinden zijn in zij- en ondermarges, geef ik de voorkeur aan de term 'kapittelbijschrift' boven de gangbare aanduiding 'kapittelopschrift'.

5 Algemeen wordt tegenwoordig aangenomen, dat Velthem behalve de eerste bezitter van de codex ook de samensteller van de cyclus is geweest (zie verderop, paragraaf *Velthem en kopiïst 'B'*).

6 Vs. 279-281: 'Daarna zei ze: "Edele ridder, sla hem zijn hoofd af, en geef het aan mij!" "Bij God, uitstekend, schone maagd!"; vert. Biesheuvel 2012: 434.

7 Er is 'no clear indication of loss of text', aldus David Johnson en Geert Claassens (2003: 731) in hun commentaar bij vs. 281. Maar misschien had nog een vers moeten volgen, in de trant van **Sprac di swerte ende tard bi* ('sprak de zwarte [ridder], en stapte naar voren')?

8 Zie voor de terminologie Houthuys 2009: 166, en vgl. noot 12.

9 Zie over drie- en vierrijmen Houthuys 2009: 166-168 en 172-175. Van Driel 2007: 32-33 meent, dat verstoring van gepaard rijm niet noodzakelijk wijst op een vergissing door dichter of kopiïst: meervoudige rijmen kunnen door auteurs zijn aangebracht om een klankeffect te bereiken. In elk geval is er geen reden om vierrijmen te zien als een teken van corruptie. Met *RRmM* vs. 259-262 bijvoorbeeld lijkt niets mis, al kunnen de verzen 260-261 zonder bezwaar achterwege blijven (vgl. vs. 751-752 als onderdeel van het vierrijm in vs. 750-753, en vs. 3358-59 als onderdeel van het vierrijm in vs. 3356-59; niet onmisbaar, want zie vs. 2368-69). Met het vierrijm in vs. 690-694, als part van een opsomming, is zeker niets aan de hand, terwijl de inhoud van vs. 1504-05, het eerste verspaar in een vierrijm, overbodig lijkt maar dat blijkens vs. 1515-20 niet is. Zie ook vs. 2250-53, vs. 2602-05 (een tot vierrijm aangevuld drierijm, zie verderop) en vs. 3008-11 (vs. 3009-10 mogelijk ingelast door de compiler: een ontbrekend personage wordt hier nageleverd). Het laatste voorbeeld dat Van Driel 2007: 198 (noot 34) noemt, is een vierrijm in *Lantsloot vander Haghedochte*, waarvan de inhoud gelijke tred houdt met de Franse brontekst.

‘B’ méér is dan alleen de afschrijver van deze tekst. Betrappen we hier een verzenmaker die zich een keer vergist? Het is een vraag die uitnodigt tot onderzoek.

Dat ‘B’ in vs. 279-281 zich niet simpelweg bezondigt aan gedachtenloos kopiëren van een fout in zijn legger (de bewerking van de *RRmM* in een kladversie), lijkt te worden bevestigd door een spoedig door hem aangevuld weesvers op fol. 173v, halverwege de middenkolom, in een passage die ik duidelijkheidshalve volledig citeer (vs. 2458-62 en vs. 2464-67):

Hier leget een conincrike voren,
Daer Arturs riddersen menegen toren
Den coninc hier vore hebben gedaen
(Hine conste niet wel wederstaen):
† Vonden si daer in ondadege man,
Sine velden sine ondaet gereet.
Om dese dinc maecte, Godweet,
Die coninc desen casteel vordane
Om Arturs liede te wederstane.

*De ridders van koning Artur hebben de koning van het land dat hier voor ons ligt in vroeger tijden veel leed berokkend. De koning kon dat niet verhinderen. Als Arturs ridders misdadige mensen aantreffen in zijn land [...], dan maakten zij een drastisch einde aan hun wandaden. Daarom heeft de koning van dit land dat kasteel daar laten bouwen, om in de toekomst Arturs mensen het hoofd te kunnen bieden.*¹⁰

Deze dichtregels lopen prima, zodat niets wijst op een vergissing, ware het niet dat vs. 2462 een rijmpartner mist. Dit is door ‘B’ al snel opgemerkt, want zonder de middenkolom langer te maken dan de linker- en de rechterbuur, voegde hij onderaan met een kruisverwijzing een rijmpartner toe: † *Ende die hem niet beteren wilde dan.*¹¹ Inhoudelijk voegt dit vers weinig toe, wat niet direct aanleiding geeft tot de gedachte dat het zal zijn overgenomen uit een legger. Maar wel is hiermee een rijmtechnische oneffenheid professioneel gladgestreken.¹²

Interessant is een tweede passage waarin ‘B’ zich moest bedienen van een kruisverwijzing: op de volgende bladzijde, in de eerste kolom van fol. 174r. Hier gaat het weer om een drierijm. De held wordt aangevallen door een trio rovers (vs. 2600-03 en vs. 2605-07):

¹⁰ Vert. Biesheuvel 2012: 475.

¹¹ Vs. 2463: ‘die hun leven niet wilden beteren’; vert. Biesheuvel 2012: 475. Hetzelfde deed kopiist ‘B’ onderaan de b-kolom van fol. 180r, waar hij in *Walewein ende Keye* weesvers 813 alsnog voorzag van een rijmpartner. Anders dan Marjolein Hogenbirk (2011: 102, zie het commentaar bij vs. 814) denk ik niet, dat ‘B’ vs. 814 bij vergissing had overgeslagen en zijn verzuim verderop corrigeerde. Net als in het besproken geval in de *RRmM*, wordt op deze plaats in *Walewein ende Keye* een goed lopende tekst onderbroken door een vers dat meer het rijm dient dan de inhoud. Een mooi voorbeeld, omdat als rijmpartner een stoplap is toegevoegd, is ook vs. 1998 op fol. 163r van *Die Wrake van Ragisel*, met een kruisverwijzing aangebracht boven de middenkolom: *Sonder sorge ende sonder vaer* (‘onbekommerd en onbevreesd’). ‘Het vergeten vers is misschien niet uit de legger overgenomen’, schrijft W.P. Gerritsen (1963, dl. 2: 418-419) in zijn commentaar bij deze regel, ‘maar door de kopiist gedicht’.

¹² Astrid Houthuys (2009: 165) schrijft over gevallen als deze het volgende: ‘Dat de toegevoegde waarde van het weesrijmplossende vers [...] in feite nihil is, of nog, dat de oorspronkelijke passage met het weesrijm inhoudelijk en formeel ook perfect in orde was zonder het ontbrekende rijm, geeft aan dat het weesrijm in kwestie vóór de correctie waarschijnlijk nooit een tegenhanger heeft gehad.’ Zulke weesverzen ‘zijn vermoedelijk ontstaan tijdens het dichtproces’: abusievelijk ‘begint de dichter in een moment van onoplettendheid al aan een nieuw rijmpaar zonder dat hij het vorige voltooid heeft’. Echte kopieerfouten ‘kan men slechts met zekerheid achterhalen wanneer het ontbrekende, en later opnieuw aan de tekst toegevoegde vers inhoudelijk of formeel onontbeerlijk is voor een goed begrip van het geheel’.

Die riddere heefse scire vernomen,
 Ende es te sine orsse comen
 Ende es daer op gesprongen saen.
 † Doen riep en scekere: 'Laet staen, laet staen!
 Het es al onse, sonder waen,
 Dat wi hier vinden, in wils niet helen:
 Wi rovent al ende oec stelen! [...]

*De Ridder-met-de-mouw kreeg hen weldra
 in de gaten. Hij ging naar zijn paard en
 sprong erop. 'Halt! Stop!' riep een van de
 rovers. [...]. 'Alles wat we hier vinden is van
 ons, dat zal ik u wel vertellen! Wij roven en
 stelen alles [...].'*¹³

Voor wie niet analytisch leest maar in spanning luistert, valt de verstoring van het rijm hier nog minder op dan in vs. 279-281. Inhoudelijk en ritmisch is met deze passage zeker niets mis, en net als in het eerder besproken drierijm onttrekt een herhaling van rijmklank binnen een vers de technische onvolkomenheid aan het oor: *Laet staen, laet staen!* Toch heeft 'B' de dichtertlijke vergissing ook deze keer opgemerkt en hersteld, zij het nu pas nadat hij de kolom al had volgeschreven. Een extra regel met kruisverwijzing voorziet vs. 2605 van de vereiste rijmpartner, andermaal een vers dat niet onmisbaar is, en dat het verband tussen vs. 2603 en vs. 2605, waarin het niet gaat om de held maar om diens paard als buit, zelfs ietwat verstoort: † *Gine moget ons niet ontgaen!*¹⁴

Net als het eerste, valt het laatste weesvers in de *RRmM* vooral op doordat de tekst zich zonder aanvulling probleemloos laat lezen. De koning van Cornwall, die het heeft voorzien op de moeder van de held, is gebeten op een duel met diens vader, die net met zijn geliefde van weleer in het huwelijk is getreden. Halsstarrig legt de vileine vorst verstandig advies naast zich neer (vs. 3769-72 en vs. 3773-74):

'[...] laet hen dlant, dat radewi mere.'
 Doen antwerde hen die coninc,
 Hine liet achter om gene dinc
 Die hem mochte daer af gescien.
 Die van binnen, dat wetic wale,
 Hadden onder hen oec menege tale.

'[...] *Laat het land toch aan uw tegenstanders, dat raden we u aan!*' *Maar de koning antwoordde hun dat hij er niet van zou afzien, wat hem ook mocht overkomen.*
 [...] *Ik weet zeker dat er binnen in het kasteel ook heel wat gediscussieerd werd.*¹⁵

Na *gescien* in vs. 3772 ontbreekt een vers met bijpassende rijmklank.¹⁶ Kopiïst (en dichter?) 'B', die inmiddels minder alert lijkt te zijn, heeft de vergissing in deze soepel lopende passage niet gezien en dus ook niet rechtgezet. Editoren van de *RRmM* dragen ter emendatie een niet echt fraaie, na vs. 3772 in te voegen rijmpartner aan: **Hine wille hem selven berechten van dien.*¹⁷ Maar waarschijnlijk kan deze conjectuur beter achterwege blijven. Wellicht is er nooit een rijmpartner geweest, en zien we de auteur, mogelijk kopiïst 'B', zich opnieuw vergissen.

Door welke oorzaak vs. 3772 een weesvers bleef, valt helaas niet te achterhalen. Maar de *RRmM* bevat nóg een weesvers, in de voorgaande kolom op dezelfde

13 Vert. Biesheuvel 2012: 477.

14 Vs. 2604: 'U kunt ons niet ontgaan'; vert. Biesheuvel 2012: 477.

15 Vert. Biesheuvel 2012: 499.

16 Vergelijkbaar met vs. 3772 in de *RRmM* is weesvers 788 in *Walewein ende Keye* (editie Hogenbirk 2011).

17 'Hij zou zijn rechten handhaven'; vert. Biesheuvel 2012: 499. Zie Van der Stempel z.j. [1914]: 104, De Haan e.a. 1983: 179 en 203, Johnson & Claassens 2003: 356 en 734, en Finet-Van der Schaaf 2012: 230. Alleen in de voorlaatste uitgave is de emendatie meegeteld in de versnummering.

de bladzijde, fol. 177r. En het is daar, dat de dichter ons een blik gunt over zijn schouder. Het gaat om een tekstpassage waarin de koning van Cornwall kenbaar maakt, te willen duelleren met zijn rivaal. De auteur heeft, naar ik meen, de vechtlustige vorst een net iets andere dan de overgeleverde claus in de mond willen leggen (vs. 3694-98 en vs. 3700):

Heeft die vrouwe enen here vercoren?	<i>Heeft de kasteelvrouwe een [...] heer? Ik</i>
Ic hadde mi liver dlijf verloren!	<i>zou nog liever dood zijn! Weet dat ik dan</i>
Ende wet oec wel, so willic dan	<i>tegen de man daarbinnen zal vechten die</i>
Vechten jegen den selven man	<i>haar tot zijn vrouw heeft gemaakt [...].¹⁸</i>
Dise te wive heeft genomen ,	
Die daer nu es *binnen comen .	

Doch ongemerkt vloeide hem een inversie uit de pen, en onverdroten dichtte hij voort (vs. 3698 en vs. 3700-03):

Dise te wive heeft genomen,	<i>... de man daarbinnen [...] die haar tot zijn</i>
Die daer nu es comen binnen .	<i>vrouw heeft gemaakt. [...] Als hij zonder</i>
Sal hi die stat entie vrouwe winnen	<i>slag of stoot de stad én de vrouw krijgt, be-</i>
Sonder slach ende sonder stoet,	<i>tekent dat een groot ongeluk voor mij [...].¹⁹</i>
Soe ware min ongeval alte groet	

Zijn we hier getuige van een dichterlijke fout uit een kladversie, door kopiist ‘B’ mechanisch afgeschreven, of van een concipieerfout door ‘B’ als maker van verzen?²⁰ Hoe dan ook is bij vs. 3698 en 3700, beter dan de conjectuur (*Gaet mi te vernoye oft te vromen*),²¹ diachronisch commentaar op zijn plaats.

Na analyse van de kladautograaf van boek VI van de *Brabantsche Yeesten* (het eerste deel van de *Voortzetting*), concludeert Astrid Houthuys ‘dat de dichter vaak pas over de concrete uitwerking van zijn verzen denkt terwijl zijn pen al aan het schrijven is’.²² Nu kan handschrift 129 A 10, hoe goedkoop van uitvoe-

18 Vert. Biesheuvel 2012: 497-498. Biesheuvel vertaalt: ‘een *nieuwe* heer’, maar dat is onjuist.

19 *Ibid.*: 498.

20 Laat vs. 2858-63 van *Walewein ende Keye* (editie Hogenbirk 2011) zich evenzo verklaren door een fout van een dichtende kopiist ‘B’? [*Hi*] *reet in di meeste porsse. / Hi dede menegen vanden orsse / Tumelen op dien dach al daer; / Hi dede den menegen daer versagen. / Doe began daer manlijc vraghen / Ofte ieman wiste wie hi ware* (‘regelrecht reed hij naar de plaats waar het strijdgewoel het hevigst was. Hij liet er die dag heel wat in het zand bijten, en iedereen was doodsbang voor hem. Alom vroeg men of iemand wist wie die ridder was’; vert. Biesheuvel 2012: 550). Had vs. 2861 rijk rijmend moeten luiden *Hi dede den menegen versagen daer*, en veroorzaakte inversie een weesvers? Vgl. ook vs. 590-596: *Die werd sprac: ‘Des seker sijt, / In spaerde u els in gere manire, / In soude u doden. Nu salic scire / U leggen in minen kerker gevaen / Ende sal u daer verhungeren in.’ / Knapen riep hi int begin / Ende ...* (‘“U kunt er zeker van zijn dat ik u onder andere omstandigheden niet zou sparen maar zou doden,” zei de kasteelheer. “Nu zal ik u in mijn kerker gevangenzetten en u daar laten verhungeren.” Hij ontbood met spoed een aantal schildknapen die ...’; vert. Biesheuvel 2012: 514). Had de dichter willen schrijven *Ende sal u daer verhungeren saen*, maar werd dit *verhungeren in* omdat hem een variant van vs. 592-593 door het hoofd speelde, *In soude u doden. Nu salic saen / U leggen in minen kerker gevaen?*

21 In vs. *3699: ‘of dat nu goed of slecht voor me uitpakt’; vert. Biesheuvel 2012: 498. Zie Van der Stempel z.j. [1914]: 102, De Haan e.a. 1983: 177 en 202, Johnson & Claassens 2003: 352 en 734, en Finet-Van der Schaaf 2012: 226. In al deze uitgaven is de conjectuur meegenomen in de versnummering.

22 Houthuys 2009: 162.

ring ook,²³ niet worden aangemerkt als een kladversie van de *Lancelotcompilatie*.²⁴ Maar ruimte voor verbetering op de valreep wás er voor ‘B’,²⁵ al dan niet in opdracht, getuige zijn correctie van een weesvers in vs. 2462 en van een drierijm in vs. 2602-03/05. De hier als laatste besproken casus, die toont hoe een ander weesvers in de compilatie-*RRmM* tot stand kan zijn gekomen, brengt samen met meer gevallen van verstoord rijm in rimpelloze verzen de mogelijkheid van een dichtende kopiist onder de aandacht.²⁶ Recentelijk heeft Marjolein Hogenbirk de vraag gesteld, ‘of B niet toch gewoon de compilerator is en bijgevolg te identificeren is als de priester-dichter Lodewijk van Velthem’.²⁷ Deze vraag, die verderop aan de orde zal komen, is niet gemakkelijk te beantwoorden. Maar het opmerkelijke feit, dat in de compilatie-*RRmM* van vijf verstoorde rijmen geen enkele het gevolg lijkt van een continueringsfout, geeft ten minste te denken over de reikwijdte van de rol van hoofdkopiist ‘B’.

TABEL I Verstoord rijm in de compilatie-*RRmM*

Vers/ verzen	Verstoring rijm	Zichtbare continueringsfout?	gecorrigeerd?	geëmendeerd?
279-281	Drierijm	Nee (verzen lopen door)	Nee	Nee
2462	Weesvers	Nee ”	Ja (middels †)	N.V.T.
2602-03/05	Drierijm	Nee ”	Ja (middels †)	N.V.T.
3698	Weesvers	Nee ”	Nee	Ja (vs. 3699)
3772	Weesvers	Nee ”	Nee	Ja (vs. 3772 ^{Bis})

3 Onjuiste hoofdstuktitels

Of de dichter van de Vlaamse *RRmM* zijn creatie heeft voorzien van een titel of opschrift, is niet bekend. Op de eerste bladzijde van het verhaal in de *Lancelotcompilatie* staat boven de a-kolom, gecoupeerd door het bindersmes maar nog leesbaar, de tekst *Dat begin vanden riddere metter mouwen*.²⁸ Elk van de kapit-

23 Zie verderop het in noot 60 verantwoorde citaat, en vgl. tevens de noten 80 en 93.

24 Jos Biemans (2009: 256) denkt dat de codex heeft gediend als een ‘archival or working copy’ van de compilerator, Lodewijk van Velthem. Een kladversie zou te herkennen zijn geweest aan veelvuldige inhoudelijke correcties zoals doorhalingen, en aan toepassing van gebruiksschrift in plaats van (in dit geval slordig) boekschrift; zie Klein 1997: 62-63, alsook Houthuys 2009: 84 (noot 133) en 88-92.

25 In *Die Wrake van Ragisel* bracht ‘B’ in de binnen- en ondermarge van fol. 161r een inhoudelijke correctie van zes regels aan, zie Gerritsen 1963, dl. 1: 182-185; Besamusca 1991: 177-178, en 1997: 17-18. Aarzeling bij ‘B’ over de gewenste volgorde van episodien in de compilatie-*Perchevael*, meent Soetje Ida Oppenhuis de Jong (2003: 179-181), spreekt uit een doorhaling van twee verzen in een overgangsformule onderaan de derde kolom van fol. 103r. En volgens Marjolein Hogenbirk (2004: 134) is in *Walewein ende Keye* ‘van een oorspronkelijk plan afgeweken en werd het Keye-avontuur ad-hoc aangepast, wat geleid heeft tot minder goed doordachte gebeurtenissen’.

26 Te onderscheiden van een broddelende kopiist, zoals ‘A’ in zijn pars van *Lanceloet*. Vgl. fol. 13v, kol. c; fol. 24r, kol. b; fol. 28r, kol. b; en fol. 42v, kol. a; plaatsen waar in tweede instantie is ingegrepen door de ‘corrector’.

27 Hogenbirk 2014: 78.

28 ‘*Het begin van de Ridder-met-de-mouw*’; vert. Biesheuvel 2012: 429.

tels waarin de compilatie-*RRmM* is onderverdeeld, is door kopiist 'B' gemarkeerd met ruimte voor een initiaal en benoemd met een krap omlijnde, niet-genummerde hoofdstuktitel in de marge. Op basis van het eerste opschrift spreekt men sinds W.J.A. Jonckbloet over de *Roman van den Ridder metter Mouwen*,²⁹ of kortweg *Die Ridder metter Mouwen*.

Vergelijking met het resterende fragment van een afschrift van de Vlaamse *RRmM* wijst uit, dat de hoofdstuktitels in de compilatieversie niet zijn ontleend aan de oorspronkelijke roman.³⁰ 'The fact that the chapter headings are found in the margins', zegt Bart Besamusca over bijna alle in de *Lancelotcompilatie* opgenomen teksten,³¹ 'indicates that they did not feature in scribe B's exemplars, but were added during the copying process in accordance with the compiler's desire for order and structure'.³² 'Heel bijzonder', noemt Jos Biemans de titels. 'Opschriften boven episodien of kapitels kwamen in de epische teksten aanvankelijk niet voor en zijn waarschijnlijk pas in de loop van het eerste kwart van de veertiende eeuw in zwang gekomen'.³³ Het is niet de eerste, en stellig ook niet de laatste aanwijzing die de codex in verband brengt met de figuur van Velthem. 'Ook hier lijkt mij – weliswaar niet letterlijk – de hand van Lodewijk van Velthem waarneembaar', aldus Biemans over de marginale titels in het grootste deel van de *Lancelotcompilatie*.³⁴ Anderen, zoals Hogenbirk, gaan een stap verder, en menen in kopiist 'B' de Brabantse clericus te herkennen. Ik kom hierop terug.

Zoals blijkt uit verschillen in plaats en opmaak van de kapittelbijschriften,³⁵ heeft 'B' de titels niet pas aangebracht toen de codex al bijna gereed was, en evenmin pas na voltooiing van een tekst. De bijschriften lijken te zijn neergepend na het afschrijven van een kolom of een bladzijde,³⁶ wat het visuele contrast verklaart tussen sommige opeenvolgende titels: donkerder ogende titels, geschreven met een stomp geworden pen, wisselen af met lichtere, die met een aangescherpte pen op het perkament zullen zijn gezet.³⁷

In *Walewein ende Keye*, zo is door Hogenbirk opgemerkt, verraadt een van de kapittelbijschriften iets over het moment van toevoeging. De titel op fol. 187r, *Hoe si alle quamen te hove die hi verwonnen hadde*, zal meteen na voltooiing van de bladzijde zijn aangebracht, want de tekst op de versozijde noopte tot aanvulling van het bijschrift. Er kwam daarom een addendum: *ende van Keien*, toe-

29 Zie Jonckbloet 1846-1849, dl. 2: CLXXIII.

30 'We kunnen veilig aannemen', stellen de inleiders in De Haan e.a. 1983: 13, 'dat deze hoofdstuktitels niet tot de oorspronkelijke tekst behoren'.

31 Alleen in de delen van *Lanceloet* die zijn afgeschreven door de kopiisten 'A' en 'C' ontbreken kapittelbijschriften. Ook in het pars van kopiist 'E' zijn geen titels te zien (tenzij misschien op fol. 82v boven de middelste kolom), doch deze kunnen zijn weggesnoeid door de binder, zie Mantingh 1992: 55 (noot 31).

32 Besamusca 2003: 180. Zie over de bijschriften ook Draak 1977: 40-42, Besamusca 1993b: 127, Mantingh 2009: 224-227, en de hierna te noemen bijdragen over het onderwerp.

33 Biemans 2012: 252 en 254 (en zie tevens Biemans 1997, dl. 1: 150-151).

34 *Ibid.*: 252.

35 Zie over deze verschillen Klein 1997: 78-79.

36 'De hoofdstuktitel', aldus Frank Brandsma (1992: 190, noot 80) over een bijschrift in *Die Wrake van Ragisel*, 'is naar alle waarschijnlijkheid na het schrijven van de tekstkolommen toegevoegd'.

37 Vgl. de titels op fol. 160av en 161r (lichter) met het bijschrift op fol. 161v (donker); de titel op fol. 210r (donker) met die op fol. 210v (lichter); en de titel op fol. 230r (donker) met die op fol. 230v (lichter).

gevoegd met inkt in een lichtere kleur.³⁸ Het is een voorbeeld van wat Frits van Oostrom heeft getypeerd als ‘tussengeprutste hoofdstuktitels, kennelijk pas tijdens het werk bedacht’.³⁹ Rubricatie van titels volgde in een later stadium.⁴⁰

Niet incompleet maar foutief, en niet verbeterd, is een eerder bijschrift in *Walewein ende Keye*. Op fol. 181v luidt de titel van een hoofdstuk: *Hoe Keye ende al sine gesellen worden gevaen*.⁴¹ Op de volgende bladzijde komt evenwel aan het licht, dat vier kornuiten van Keye aan arrestatie ontkomen. ‘Hoe deze fout is ontstaan, is natuurlijk moeilijk te achterhalen’, zegt Hogenbirk. ‘Wanneer de hoofdstuktitels achteraf werden opgeschreven, [...] zijn in geval van een slordige en haastige werkwijze dergelijke fouten mogelijk. Wanneer dit niet het geval is, zou het kunnen dat tijdens het schrijven het plan voor de opbouw en inhoud van de episode is veranderd en de hoofdstuktitel, die al was opgeschreven, niet is aangepast. [...] Dit houdt in dat kopiïst B en de compilerator één en dezelfde persoon lijken te zijn’.⁴²

Net als in *Walewein ende Keye* treffen we in de compilatie-*RRmM* een bijschrift aan dat weldra lijkt te zijn gecompliceerd, alsook een hoofdstuktitel met een niet-herstelde fout op personeel gebied. Op fol. 172v staat, in een gesloten kader, het blijkbaar in eerste instantie volledig geachte bijschrift *Hoe die riddere metter mouwen sire moder vant*. Maar kennelijk ontdekte kopiïst ‘B’ al spoedig dat de protagonist méér doet dan zijn moeder vinden, want onder de titel monteerde hij, zonder dat verschil in schrift of kleur wijst op het verstrijken van tijd, een apart omlijnende aanvulling: *ende hoe hi Claretten nam*.⁴³ Had de kopiïst (*casu quo* compilerator) bij het verzinnen van dit bijschrift aanvankelijk een versie van het verhaal in gedachten waarin de held pas later zou trouwen, aan het einde van de roman, en bedacht hij toen dat het huwelijk in de bewerking voor de *Lancelot-compilatie* was vervroegd?⁴⁴

Het kapittelbijschrift op fol. 176r van de *RRmM*, bij wat waarschijnlijk een door de compilerator ingelast hoofdstuk is, blijkt na lezing van de beschreven ge-

38 ‘Hoe iedereen die Walewein had overwonnen naar het hof kwam, en over Keye’; vert. Biesheuvel 2012: 558. Zie over dit bijschrift Hogenbirk 2004: 138 (met foto op p. 139), en 2011: 47 (met foto op p. 48).

39 Van Oostrom 1982: 37. Vgl. ook de observaties van Jan Willem Klein (zie noot 35).

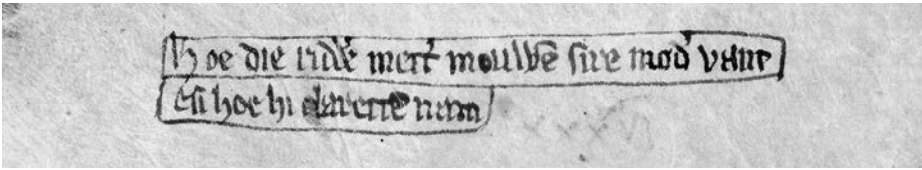
40 Mogelijk door ‘B’ zelf, die op de laatste beschreven bladzijde van de codex, fol. 238r, in rode inkt een *ex libris* aanbracht. Van slordigheid in teksten met gerubriceerde titels getuigt, dat enkele bijschriften zijn overgeslagen; ‘blijkbaar vergeten’, aldus Maartje Draak (1977: 42) inzake fol. 161r (en vgl. fol. 165v, 210v en 219v). In het eerste katern van de compilatie-*Perchevael*, in *Moriaen* en in de *RRmM* zijn de bijschriften niet gerubriceerd. Zie over rubricatie vergelijkbaar met die in de *Lancelot-compilatie* Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009b: 24, en Warnar 2009: 137.

41 ‘Hoe Keye en al zijn makkers gevangengenomen werden’; vert. Biesheuvel 2012: 526.

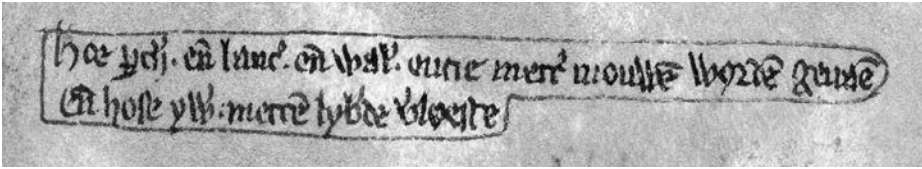
42 Hogenbirk 2004: 134 (noot 435). Zie ook Hogenbirk 2011: 44 (met foto op p. 45).

43 ‘Hoe de Ridder-met-de-mouw zijn moeder vond en hoe hij Clarette tot vrouw nam’; vert. Biesheuvel 2012: 469.

44 Zie over de theorie dat de Vlaamse *RRmM* door de compilerator ingrijpend is omgewerkt Smith 1989: 124 vlg. en 2010: 65 vlg. Bedenkingen bij deze hypothese zijn uitgesproken in Besamusca 1993b: 130, 2000: 219, en 2003: 114-115. Vgl. ook Sullivan & Wyatt 2014: 118 (noot 6), 120 (noot 18), en 126-127 (noot 66). Een andere verklaring voor het addendum bij de titel in de compilatie-*RRmM*, namelijk dat het huwelijk volgens een eerder plan zou worden beschreven in een apart hoofdstuk, kan niet overtuigen. Met 122 verzen (vs. 2118-2239) is het benoemde kapittel een van de kortste in de roman, en de beschrijving van wat een narratief hoogtepunt had moeten zijn neemt slechts twaalf verzen in beslag (vs. 2225-36). Een derde, veel eenvoudiger verklaring geef ik in het slot van dit artikel.

Afb. 1 *Compilatie-RRmM*, fol. 172v: Hoe die ridd'e mett' mouwē sire mod' vant / Eñ hoe hi clarettē nam.

Afb. 2 *Compilatie-RRmM*, fol. 176r: Hoe p'ch. eñ lanc'. eñ wal'. entie mett' mouwē wordē gevaē / Eñ hose yw'. mettē lyb'de v'loeste.

beurtenissen eveneens incompleet te zijn, en daarmee onjuist.⁴⁵ De titel kondigt aan *Hoe Percheval ende Lanceloet ende Walewain entie metter mouwen worden gevaen / ende hose Ywein metten lybaerde verloeste*.⁴⁶

In wat volgt lezen we, dat koning Artur voornoemd kwartet opdraagt om een verslagen vijand, de koning van Ierland, te begeleiden naar de kust. Daar aangekomen laat het viertal zich in de boot nemen door de valse vorst, die 's nachts van wal steekt en 's morgens zijn ware aard toont door zijn gasten op het schip gevangen te zetten. Dan pas blijkt het ontwapende viertal eigenlijk een vijftal te zijn, want – zo verklaart de verteller in wat een *currente calamo* toegevoegde explicatie lijkt – *Die riddere metter mouwen, twaren, / Hadde sinen vader met hem doen varen, / Want hine was geentijd blide, / Hine haddene bi sire side*.⁴⁷ Het heeft er alle schijn van, dat de vader van de held, die in deze episode geen rol van betekenis speelt, door de compiler aanvankelijk glad vergeten was. Net op tijd zal hij hebben bedacht, verderop in het verhaal niet zonder dit personage te kunnen. Deze veronderstelde gang van zaken roept een intrigerende vraag op, omdat we niet te maken hebben met een kladversie van het denkkelijk nieuw gecreëerde kapittel, maar met een afschrift ervan.⁴⁸ Waarom heeft de compiler de stap van kladversie naar kopie niet benut om van het incomplete ridderkwartet meteen een kwintet te maken, zodat later geen aanvulling meer nodig was? Zeker wanneer hij zelf ook de rol van hoofdkopist vervulde, zou dit toch een kleine moeite zijn geweest. En wat te denken van het curieuze feit, dat de *ad hoc* opgenomen explicatie hele-

45 Zie eerder hierover Smith 1989: 136-137 (noot 22), en 2008: 41.

46 'Hoe Perchevaal, Lanceloot, Walewein en de Ridder-met-de-mouw gevangen werden genomen en hoe Ywein-met-de-leeuw hen weer bevrijdde'; vert. Biesheuvel 2012: 490.

47 Vs. 3344-47: 'De Ridder-met-de-mouw had ook zijn vader meegenomen, want hij was alleen nog maar gerust als hij die naast zich wist'; vert. Biesheuvel 2012: 491.

48 Een heldere uiteenzetting over kladversies, autografen, werkexemplaren en netversies biedt Houthuys 2009: 51-92 en 108-120.

maal onderaan staat in de a-kolom van de bladzijde, pál boven de meteen of weinig later toegevoegde, maar toch niet kloppende hoofdstuktitel? De kwestie lijkt mij van groot belang voor de vraag, of kopiïst ‘B’ misschien te identificeren is als compiler, als Lodewijk van Velthem. Het komt mij voor, dat de hier besproken omissie in het bijschrift zich alleen laat verklaren met de hypothese, dat de hoofdstuktitels behalve opgeschreven ook verzonnen zijn door kopiïst ‘B’, die niet (altijd) steunde op verreikende kennis van het verhaal, maar (soms) alleen op wat hij aan het begin van een kapittel had afgeschreven en nog even nalas.⁴⁹ Hieruit volgt, dat de compiler, die in zijn kladversie van het nieuwe hoofdstuk het vergeten personage alsnog had laten aantreden, en kopiïst ‘B’, die verzuimde om deze aanvulling te verwerken in zijn kapittelbijschrift, niet één en dezelfde persoon lijken te zijn. Deze bevinding staat haaks op een waarneming van Hogenbirk, die gewezen heeft op glossen in de hand van ‘B’ waaruit inzicht spreekt in wat wordt verhaald in *Arturs Doet*.⁵⁰ Dit maakt duidelijk, dat nog veel onderzoek nodig is naar de *dramatis personae* van de *Lancelotcompilatie*: naar kopiïst ‘B’, de compiler, Lodewijk van Velthem en de zogenoemde ‘corrector’. In dit onderzoek verdienen de hoofdstuktitels een prominente plaats.⁵¹

4 Velthem en kopiïst ‘B’

Al jaren is de medioneerlandistiek in de ban van het zogeheten Velthem-probleem. Aan het einde van handschrift 129 A 10, op fol. 238r, heeft kopiïst ‘B’, nadat de codex was voltooid,⁵² in rode inkt een bezittersaantekening toegevoegd: *Hier indet boec van Lancelote dat heren Lodewijcs es van Velthem*.⁵³ Dit *ex libris* roept de vraag op naar de precieze rol, of rollen, van de Brabantse pastoor. Was hij alleen de bezitter van het handschrift? Of ook degene die het werk heeft laten vervaardigen? Was hij het zelf die de teksten van de cyclus bijeenbracht en bewerkte, met andere woorden: is Velthem de compiler? En hoe zit het met kopiïst ‘B’ en met de ‘corrector’? Kan het Velthem zijn die schuilgaat achter een van beide rollen (maar niet alle twee: het schrift verschilt)?

49 Met betrekking tot de *Spiegel Historiael* merkt Biemans (1997, dl. 1: 76, noot 33) op, ‘dat de opschriften en de beginregels van de kapitels vaak dezelfde informatie geven’. Ook nu (zie noot 44) kan een alternatieve verklaring niet overtuigen. Hoewel de hoofdstuktitel in kwestie langer is dan elke andere in de compilatie-RRmM, ontbrak het ‘B’ noch op de eerste, noch op de tweede regel ervan aan ruimte: met *ende sinen vader* had hij het reeds genoemde viertal ridders eenvoudig kunnen completeren.

50 Zie Hogenbirk 2014. Twee thematisch samenhangende, maar ruim achthonderd verzen uiteen liggende passages over de liefde zijn door ‘B’ middels nota-tekens met elkaar verbonden.

51 Vgl. Biemans 2012: 252 (noot 89). Een kernvraag is, waarom aan het *Lancelot*-pars van de kopiïsten ‘A’ en ‘C’ (en mogelijk ook aan dat van kopiïst ‘E’) geen titels zijn toegevoegd. Met het oog op een indexfunctie ten behoeve van (voor)lezers waren ook hier bijschriften te verwachten (zie Biemans 1997, dl. 1: 151 en 160). Veelbelovend is een systematische analyse van alle onvolledigheden en onjuistheden in hoofdstuktitels, in samenhang met codicologische eigenaardigheden. Marjolein Hogenbirk bereidt hierover een publicatie voor.

52 Zie Klein 1998: 116-118.

53 ‘Hier eindigt het boek over Lancelot, dat van heer Lodewijk van Velthem is’.

Over deze materie, ‘een van de meest ingewikkelde auteurskwesties in de Middelnederlandse letterkunde’,⁵⁴ is veel geschreven,⁵⁵ tegengestelde visies zijn beargumenteerd, ‘many colleagues have changed their points of view over the years’, en ‘decades worth of problems are still waiting to be solved’.⁵⁶ Maar daarmee is niet gezegd, dat er geen vooruitgang zou zijn geboekt. Nadat Jan Willem Klein had betoogd dat ‘Velthem zowel compiler en schrijver als eigenaar van de codex was’,⁵⁷ ontwikkelde zich de consensus dat Velthem behalve de bezitter van en de opdrachtgever achter het handschrift met de *Lancelotcompilatie* ook de man moet zijn geweest die als ‘architect’ verantwoordelijk was voor de samenstelling van de cyclus.⁵⁸ ‘Eigenlijk’, zegt Mike Kestemont over de tegenwoordige *communis opinio*, ‘resten er [...] nog maar weinig argumenten die tégen Velthems compilerschap pleiten’.⁵⁹ Zowel handschriftelijk als tekstueel gezien past de *Lancelotcompilatie* prima in ons beeld van de dichter. ‘De povere kwaliteit van het perkament, de volle bladzijden en de geringe decoratie wijzen op een weinig kapitaalachtige opdrachtgever, hetgeen in overeenstemming lijkt met de status van een geestelijke als Velthem’, schrijft Besamusca.⁶⁰ En wie Velthems Vijfde Partie van de *Spiegel Historiae* analyseert, ziet de auteur ook daar samenvoegend en parafraserend aan het werk,⁶¹ als ‘een fervent compiler’ die ‘niet vies was van het betere knip- en plakwerk’.⁶² Is er een passender kandidaat denkbaar dan deze ‘literaire meesterdief’ om in *Arturs Doet* het oorspronkelijke verslag van ’s konings strijd tegen de Romeinen te vervangen door een versie afkomstig uit Maerlants wereldgeschiedenis?⁶³ Of een passender kandidaat dan deze liefhebber van Arturverhalen, die in de Vijfde Partie verslag doet van avonturen die de Engelse koning Edward I had beleefd in het Woud zonder Genade,⁶⁴ en die later, in 1326, aan Maerlants *Graal-Merlijn* een lange *Merlijn-continuatie* zou toevoegen?⁶⁵

54 Hogenbirk 2009: 71. Biemans 2009: 237 beschouwt het vraagstuk als ‘an important matter and apparently a difficult and complicated one’.

55 Vgl. Besamusca 1991: 125-133, 163-180 en 183-184; Besamusca 1997: 16-22; Klein 1998: 114 vlg.; Besamusca 2003: 9-14; Hogenbirk 2004: 138-139 en 160-161; Wuttke 2006: 145; Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009b: 23-25; Biemans 2009; Hogenbirk 2009; Brandsma & Knapp 2010: 444-447; Biemans 2012: 255 (noot 97); Kestemont 2013: 211-219 en 282-283; Hogenbirk 2014. Hier ook verwijzingen naar eerdere publicaties.

56 Biemans 2009: 237, 230.

57 Klein 1998: 118.

58 Zie Biemans 2009 en Hogenbirk 2009, alwaar verdere literatuur.

59 Kestemont 2013: 282.

60 Besamusca 1997: 21. In Besamusca, Sleiderink & Warnar (2009b: 24) wordt gewezen op ‘significante overeenkomsten tussen het handschrift van de *Lancelotcompilatie* en het Leidse handschrift van de Vijfde Partie’ (waarover nader in Biemans 2009: 238-243).

61 Vgl. Sleiderink 2005: 116 (met name noot 29), en diverse bijdragen in Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009a.

62 Kestemont 2013: 119 en 105.

63 Zie Besamusca 2003: 51-56, en vgl. Sleiderink 2005: 128 (noot 37). Het citaat uit Kestemont 2013: 120. De proloog in *Arturs Doet* lijkt eveneens afkomstig van Velthem, zie Warnar 2009: 141-142, en vgl. Kestemont 2013: 227.

64 Vgl. Summerfield 2009 en 2011.

65 Zie Besamusca 2000: 191-194. Mogelijk is ook *Maskeroen*, een tekst die aan Maerlants *Merlijn* voorafgaat, toe te schrijven aan Velthem; zie Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009b: 12-13, Warnar 2009: 139-141, en Kestemont 2013: 211 (noot 8).

De *RRmM*, waarvan de degelijke minnethematiek met didactische inslag een *prochiepape* als ‘morele leermeester en prediker’ kan hebben aangesproken,⁶⁶ lijkt als onderdeel van de *Lancelotcompilatie* herkenbaar als een boek van Velthem. Had de dichter in de Vijfde Partie Heelu’s *Slag bij Woeringen* ‘tot minder dan een derde teruggebracht’,⁶⁷ dit met een wisselende mate van abbreviatie die de in-korting van de compilatie-*Perchevael* en de bewerking van *Die Wrake van Ragsel* in gedachten roept,⁶⁸ in de compilatie-*RRmM* is (getuige het fragment van een afschrift van de oorspronkelijke roman en het veelal hoge verteltempo) eveneens flink gesnoeid in de tekst.⁶⁹ Verder ziet Ulrike Wuttke een samenhang tussen een naar het lijkt gereduceerd aandeel van vrouwelijke personages in de compilatie-versie van het verhaal, en ‘kein besonders positives Frauenbild’ bij Lodewijk van Velthem.⁷⁰ Niet zonder betekenis kan ook nog een volgende overeenkomst zijn tussen de compilatie-*RRmM* en wat we menen te weten van Velthem, ‘een man met het hart op de tong’, namelijk dat zowel de auteur van de ‘Ywein-anekdote’ als de dichter van de Vijfde Partie blijk geeft van een rancuneuze aard,⁷¹ en er geen moeite mee heeft om in zijn teksten vijanden te laten sterven.⁷² Tot slot wijzen twee taalkenmerken in – onder meer – de compilatie-*RRmM* richting Velthem. De noodrijmende nadrukformule (*dat*) *secgic u*,⁷³ die we aldus gespeld – te onderscheiden van (*dat*) *s/ze(g)g(h)ic (h/i/j)u/v/di* – als vertellers- dan wel personagetekst twintig keer aantreffen in de *RRmM*,⁷⁴ komt vaak voor in teksten die met

66 Warnar 2009: 138 (citaat). Of nam de pastoor het toch niet zo nauw met de goede zeden? Zie Sleiderink 2005: 114-115 over een passage in de Vijfde Partie waar Velthem zich een ogenblik verlustigt over de warme ontvangst, een leger van ridders bereid door de mooie maar getrouwde vrouwen van een stad. Over de minnethematiek van de *RRmM*: zie Smith 2016a, vooral p. 15-17, 25-29 en 227-231.

67 Mantingh 2009: 217.

68 Zie respectievelijk Oppenhuis de Jong 2003: 133 en Gerritsen 1963, dl. 1: 190-191 en 260. En zie ook Hogenbirk 2004: 141-143.

69 Vgl. Smith 2016a: 7-9. Naar het fragment van de roman verwijst ik hierna met de afkorting *RRmM-fm*.

70 Zie Wuttke 2006: 146-150; het citaat op p. 150. Vgl. ook Hogenbirk 2004: 136-137; in het aangepaste slot van *Walewein ende Keye* verdwijnt de voordien prominent aanwezige koningin eensklaps naar de achtergrond.

71 Zie Smith 2010: 92 (noot 103) en Sleiderink 2005: 112-113 (het citaat op p. 113). Vgl. wat hofmaarschalk Keye te verduren krijgt in de compilatie-*RRmM* (hij wordt door de wraaklustige held ernstig toegetakeld met het zwaard, vs. 1616-22), in *Walewein ende Keye* (hij wordt overreden door het paard van een hertog, zie de editie Hogenbirk 2011, vs. 3608-09), en in *Torec* (hij is ooit met een mes gestoken door een ridder van de Ronde Tafel, zie de editie Johnson & Claassens 2003, vs. 1369-77). Vgl. ook Hogenbirk 2004: 153-155, en Smith 2010: 70-71.

72 Zowel in de compilatie-*Perchevael* (zie Oppenhuis de Jong 2003: 160, noot 51) als in de compilatie-*RRmM* (zie de verzen 2918-31 en 3415-29) vallen veel doden in episoden die zeker, *casu quo* waarschijnlijk zijn toegevoegd door de compiler; zie Smith 2008: 38. In een vermoedelijk ingelaste episode van *Walewein ende Keye* laat zelfs een handlanger van de hofmaarschalk het leven, nota bene door toedoen van een collega-Tafelronderidder: *Gariet reeter enen doet* (editie Hogenbirk 2011, vs. 1511); ‘Gariët [had] er een doodgestoken [met zijn lans]’, vert. Biesheuvel 2012: 529.

73 ‘Dat kan ik u wel vertellen’, ‘dat verzeker ik u’.

74 In de verzen 365, 1143, 1197, 1263, 1383, 1424, 1564, 1686, 1941, 2279, 2436, 2561, 2981, 3065, 3292, 3576, 3589, 3744, 3764 en 3964; frequentie 1:201, bijna 0,5% van het totale aantal verzen. Vgl. daarnaast vs. 1601 (*ic segt u*) en, buiten het rijm, vs. 2997 (*ic secge u, datmen ...*) en vs. 3503 (*Ende ic mac u secgen dor wat*), alsmede *RRmM-fm* vs. 53 (*ic mach u segge ...*) en vs. 136 (*ic mach u seggen dor welke zaken*).

Velthem in verband zijn te brengen,⁷⁵ waaronder opmerkelijk genoeg, met vier treffers,⁷⁶ de apocriefe tekst neergeschreven door hoofdkopiist 'B' op fol. 99r, een verplaatst blad met een gedeelte van het slot van *Lanceloet*.⁷⁷ Eveneens naar de Brabantse dichter wijst het rijmpaar *gereet/Godweet* dan wel *Godweet/gereet*,⁷⁸ met spellingvarianten, dat in de compilatie-*RRmM* verhoudingsgewijs vaak voorkomt.⁷⁹

Wordt thans algemeen aangenomen dat Velthem als 'architect' de hand heeft gehad in het realiseren van de *Lancelotcompilatie* en het bewerken van de samenstellende romans, en is er ook draagvlak voor de theorie dat de codex met deze cyclus het werkexemplaar van de compiler is geweest,⁸⁰ omstreden is nog altijd, of we in Velthem tevens de figuur mogen zien van kopiist 'B' of van de 'corrector'. Een pleitbezorger voor de tweede mogelijkheid, en daarmee een opponent van de eerste, is Biemans, die (veronder)stelt: 'Het was kopiist B die de beslissingen van de compiler in het handschrift doorvoerde'.⁸¹ Naar de neerlandicus-codicoloog meent, 'gaf Velthem ongetwijfeld instructies voor de productie van het handschrift aan kopiist B. Deze kopiist gaf het handschrift met de *Lancelotcompilatie* stap voor stap vorm, in gelijke tred met de genese van de compilatie'.⁸² Biemans acht het weinig plausibel, dat veelschrijver Velthem naast het bijeengaren, bestuderen en selecteren van bronmateriaal en het dichten van lijvige teksten ook nog tijd heeft kunnen vinden om actief te zijn als kopiist, al was het maar van eigen werk.⁸³ Dit argument snijdt hout voor de jaren 1314-17, toen de auteur zijn handen vol had aan de Vierde en de Vijfde Partie.⁸⁴ 'Het lijkt op voorhand waar-

75 Zie de CD-rom *Middelnederlands*, zoekactie op *secgic (i)u* en *secgic v*. Naast treffers in de *Lancelotcompilatie* (*Lanceloet* alleen in de delen afgeschreven door de kopiïsten 'D' en 'E'), in het Brusselse *Lanceloet*-fragment (vs. 266), in de *Merlijn-continuatie*, in Velthems aandeel van de Vierde Partie van de *Spiegel Historiae*, en ten slotte in de Vijfde Partie, duikt de schrijfvariant *dat secgic iu* ook op in Maerlants *Merlijn* (>200 treffers!), en *dat secgic v* in vs. 929 van *Ferguut* (en vgl. *dat secgic di* in vs. 128 van de Vlaamse *Rose*). Zie over deze nadrukformule ook Besamusca 1991: 158-159 en 172-173, Faems 2006: 358-360, en vooral Hogenbirk 2009: 50 en 60.

76 In de verzen 36.603, 36.628, 36.640 en 36.689 (editie Jonckbloet 1846-1849, dl. 1).

77 Zie voor een beknopte beschrijving van, en literatuur over deze verplaatsingsoperatie Smith 2016b.

78 Vertaling, afhankelijk van de context: 'klaar/voorwaar', 'waarlijk/dadelijk'.

79 Zie Hogenbirk 2009: 64. Het gaat om negen vindplaatsen: vs. 113-114, 326-327, 492-493, 2360-61, 2464-65, 2704-05, 2840-41, 3112-13 en 3558-59, wat neerkomt op een frequentie van 0,45% – hoger dan in de compilatie-*Perchevael*, in *Walewein ende Keye* en in *Torec* (alleen *Die Wrake van Ragisel* scoort met 0,58% nog hoger), en vrijwel gelijk aan de frequentie van 0,47% in Velthems *Merlijn-continuatie*.

80 Zie onder meer Biemans 2009. 'Perhaps [...] Velthem's working copy', overweegt Besamusca (2003: 11), want: 'The inferior quality of the vellum would suggest production for private use.' Eerder dacht Klein (1998: 119) al aan 'een voor persoonlijk gebruik vervaardigde codex', die tevens zou hebben gediend als legger voor een netkopie. De laatstgenoemde hypothese stuit echter op bezwaren; zie Smith 2016b, noot 44.

81 Zie: <http://www.kb.nl/themas/middeleeuwen/lancelotcompilatie/toelichting-bij-de-teksten> (16 april 2015).

82 Zie: <http://www.kb.nl/themas/middeleeuwen/lancelotcompilatie/lodewijk-van-velthem-en-zijn-mogelijke-rol-bij-de-productie-van-tekst-en-tekstdrager> (16 april 2015).

83 Zie Biemans 2009: 252-253.

84 Later zal ook zijn werk aan de volumineuze *Merlijn-continuatie* Velthem weinig vrije tijd hebben gelaten.

schijnlijk dat Velthem veel onderweg was', zegt Besamusca,⁸⁵ en Erwin Mantingh wijst op de volle agenda van de dichter: 'Lodewijk heeft, naar het zich laat aanzien, in korte tijd de onderdelen voor zijn Vijfde Partie zelf moeten verzamelen én in elkaar passen'.⁸⁶ Aan de andere kant zal de auteur tijd hebben bespaard 'doordat hij grote lappen tekst aan andere werken kon ontlenuen',⁸⁷ en de *Lancelotcompilatie* is een geval apart. We weten niet hoe lang Velthem hieraan heeft kunnen werken, en zover bekend is de cyclus helemaal samengesteld uit versies van bestaande verhalen.

Biemans ontwaart Velthem in de raadselachtige persoon van de 'corrector',⁸⁸ die een deel van de compilatieteksten zou hebben onderworpen aan een stilistisch experiment.⁸⁹ Een met zijn opvatting onverenigbare visie in het onderzoek is, dat de Brabantse dichter, behalve als compiler, ook werkzaam zou zijn geweest als kopiïst, die toezicht hield op de scribenten 'A', 'C', 'D' en 'E', en intussen alle teksten buiten *Lanceloet* eigenhandig vastlegde op goedkoop perkament.⁹⁰ De samensteller van codex 129 A 10 zal, behalve 'notoir zuinig' met materiaal,⁹¹ in deze visie ook verder zeer economisch ingesteld zijn geweest: arbeidskracht mocht evenmin veel kosten! Daarom zal hij, als gelegenheids- of semiprofessioneel kopiïst, de pen ook zelf ter hand hebben genomen.⁹² En mogelijk waren de kopiïsten die hij recruteerde geen ingehuurde freelancers maar 'onbezoldigde Arturliefhebbers', 'een soort "school" van letterliefvenden rond de figuur van Velthem', zoals onlangs is gesuggereerd.⁹³

85 Besamusca 2009: 85.

86 Mantingh 2009: 207.

87 Kestemont 2013: 120.

88 De geleerde staat hierin niet alleen, zie het schema in Biemans 2009: 234-236 (met addendum op p. 256).

89 Zie Biemans 2005 (en 2009: 255-256). De hypothese van W.P. Gerritsen dat de 'corrector' teksten zou hebben voorzien van aanwijzingen voor recitatie, wordt door Biemans vanwege het vaak cryptische karakter ervan 'een even onwaarschijnlijke als overbodige mogelijkheid' genoemd (p. 365). Het door hemzelf veronderstelde streven van de 'corrector' om 'een stap te zetten in de richting van een prozabewerking' (p. 369) lijkt evenwel te pleiten 'tegen de gelijkstelling van de corrector met Velthem, een vrij conservatief auteur van wie veel rijmteksten maar geen prozateksten bekend zijn' (Kestemont 2013: 283). Sommige aanvullingen door de 'corrector' lijken pogingen tot tekstverduidelijking, gedaan door een lezer die geen aanspraak kan maken op dichterlijk talent. Met reden spreekt Gerritsen (1976: 48) van 'poetic incompetence'.

90 Dit standpunt is ingenomen door Klein (1998: 114-119), nadat Besamusca (1991: 175-180 en 183-184, en zie ook 1993a: 51) 'B' had aangewezen als compiler. Vgl. Biemans 2009: 235-236.

91 Klein 1990: 531.

92 Vgl. in de vijftiende eeuw auteurs als Thomas a Kempis ('a properly educated and highly experienced scribe', aldus Biemans 2009: 249), Arnold Gheylouven van Rotterdam ('also a professional scribe who knew how to make a book', *ibid.*: 250), en Micheau Gonnot. 'Both men', zo Besamusca (2003: 11) over Velthem en de laatstgenoemde, 'were village priests [...] and combined their clerical offices with scribal activities'. Zie ook Klein 1998: 122 (noot 45). Volgens Geert Warnar (2009: 137) is 'intrigerend in verband met Velthem', dat 'clerici in Leuven ook bij boekproductie betrokken waren'. Besamusca (2009: 85) acht goed denkbaar, dat Velthem 'gebruik maakte van leggers die aanwezig waren in de werkplaatsen van Brabantse kopiïsten'. Vgl. in dit verband ook Ursula Peters (1983: 287) over Hugo von Trimberg, een schoolmeester die in de tweede helft van de dertiende eeuw tijdens zijn meer dan veertig jaar lange loopbaan '200 Bücher geschrieben, davon 12 selbst verfasst hat.'

93 Kestemont 2013: 283. Het slordige schrift van elk der kopiïsten, 'executed rather hastily' (Biemans 2009: 226), wijst net als het inferieure perkament, de volle pagina's en het gebrek aan versiering op een uiterst krap budget.

Naar Kestemont opmerkt, ‘heeft de identificatie van Velthem als kopiïst B amper gehoor gevonden: het voornaamste probleem van deze identificatie is dat dan onduidelijk wordt wie de rol van de corrector kan hebben vervuld’.⁹⁴ ‘Er is veel en vaak gespeculeerd over de werkverhouding van de compiler en kopiïst B’, aldus Hogenbirk. ‘Gaaf het om twee onafhankelijk van elkaar werkende figuren, om twee personen die in nauw overleg samenwerkten, of om een en dezelfde persoon?’⁹⁵ Wat wetenschappelijke discussie in de weg staat, is dat het ontbreekt aan eenduidige feiten. Biemans constateert: ‘Usually it is impossible in these matters to establish conclusive evidence: we are dealing with perceptions’.⁹⁶ ‘Of course’, zo erkent ook hij, ‘it cannot be excluded that the compiler and scribe B were one and the same person, as has been proposed tentatively by some scholars’.⁹⁷

Wat ervoor pleit om kopiïst ‘B’ te identificeren als compiler en daarmee als Lodewijk van Velthem, is dat ‘his involvement with the text extended well beyond its production alone’.⁹⁸ Behalve als afschrijver en supervisor, zien we ‘B’ ook actief bezig met tekstinhoudelijke zaken. Kan het (in een later stadium) toevoegen van verbindende verzen tussen romans nog worden gezien als taak van een hoofdkopiïst, een stap verder gaat ‘B’ wanneer hij, aan het einde van fol. 98v, twee regels van scribent ‘E’ uitradeert en door vier verzen van mogelijk eigen makelij vervangt.⁹⁹ Maar dat is nog niets in vergelijking met – hiermee samenhangend – de operatie op fol. 99r, waar ‘B’ de eerste kolom en het grootste deel van de tweede, met het slot van de compilatie-*Perchevael*, na verwijdering van de oorspronkelijke verzen vulde met apocriefe tekst (van eigen vinding?). Het geschrapte slot kreeg, ter bladvulling aangedikt met zo’n veertig regels, en onder toevoeging van een zestien verzen tellende las naar *Moriaen*,¹⁰⁰ een nieuwe plaats op fol. 115. Deze radicale ingrepen, uitgevoerd om de compilatie-*Perchevael*, in eerste instantie ingebed in *Lanceloet*, bij nader inzien liever te laten aansluiten op die roman, zijn ingegeven door een compositorische wens van de compiler. Van een andere orde, maar wijzend op een zekere autonomie van ‘B’, is een zes verzen omvattende marginale correctie waarmee een verhaaltechnische onvolkomenheid in *Die Wrake van Ragisel*, een gevolg van ondoordachte abbreviatie, door ‘B’ is weggewerkt. ‘Een schijnbaar onbelangrijke verkorting in de compilatie-versie van de *Wrake*’, vat Besamusca samen, ‘leidde tot een onlogisch element in het handelingsverloop,

94 Kestemont 2013: 218. Maar Velthem-de-compiler hoeft helemaal niet identiek te zijn aan een van beiden.

95 Hogenbirk 2011: 40.

96 Biemans 2009: 237.

97 *Ibid.*: 253. Besamusca (2003: 11) stelde reeds, dat ‘until new evidence emerges we cannot exclude the possibility that the two are in fact one and the same person. If this is the case, it means that the *Lancelot* Compilation is one of the very few surviving autograph manuscripts of medieval authors’. Over handschrift 129 A 10 zeggen David Johnson en Geert Claassens (2003: 4): ‘we may be dealing here with the designer’s working copy, an autograph first draft’.

98 Besamusca 2003: 9. De volgende beschrijving van ingrepen door ‘B’ is voornamelijk gebaseerd op Besamusca 1991: 175-179. Zie tevens Besamusca 1997: 16-19.

99 Zie Draak 1977: 38, Klein 1997: 104, en Oppenhuis de Jong 2003: 174-175 (met een foto waarop de rasuur goed te zien is). Vgl. de vervanging op fol. 106r van de eerste drie verzen; zie Klein 1997: 104-105, en Oppenhuis de Jong 2003: 178-179 (eveneens met een foto van de verzen in kwestie).

100 Zie Oppenhuis de Jong 2003: 181.

dat door de ingevoegde passage werd hersteld'.¹⁰¹ Verzen toevoegen deed 'B' ook in de *RRmM*, ter correctie van verstoord rijm. Het is dus niet alleen 'omdat de precieze inpassing van de toegevoegde teksten geen intermediair veelt', zoals is aangevoerd door Klein,¹⁰² dat kopiïst 'B' aanspraak kan maken op de rol van compiler. En recentelijk heeft Hogenbirk nog een volgend argument gevonden ter ondersteuning van deze hypothese. De onderzoekster zet 'B' in de schijnwerpers als 'een heel goede lezer', die met minieme notities in de marge twee ver uiteen liggende, maar thematisch samenhangende episodes in *Arturs Doet* met elkaar verbindt.¹⁰³ Deze observatie roept de gedachte op, 'dat het zijn eigen boek was, waarin B af en toe een aantekening maakte'.¹⁰⁴

5 Nieuwe aanwijzingen

De vraag is nu, of de compilatie-*RRmM* aanwijzingen *pro* of *contra* een compilerschap van kopiïst 'B' bevat. In het voorgaande zijn we gestuit op argumenten vóór zowel als tegen, waardoor het resultaat van de naspeuringen niet direct bijdraagt tot 'a reconstruction in which all parts fit perfectly'.¹⁰⁵ Ik loop mijn bevindingen puntsgewijs na,¹⁰⁶ te beginnen met twee argumenten *pro*:

1. Wat in de compilatie-*RRmM* mogelijk pleit voor 'B' als compiler, omdat de kopiïst lijkt op te treden als auteur, zijn vijf gevallen van verstoord rijm – waarvan twee hersteld – in verder rimpelloze verzen. Misschien is op deze plaatsen geen sprake van gedachteloos of slordig afschrijven door een kopiïst, maar van concipieerfouten door een dichter annex bewerker.
2. De nadrukformule (*dat*) *secgic u*, in rijmpositie en aldus gespeld twintig keer opduikend in de compilatie-*RRmM*, komt verder frequent voor in teksten die in verband staan met Velthem. Hieronder, zeer opvallend, vier treffers in de apocriefe tekst van 'B' op fol. 99r.

Maar er zijn ook argumenten *contra*, ontleend aan de kapittelbijschriften in de compilatie-*RRmM*. Eén daarvan heb ik nog niet aan de orde gesteld:

1. De schildknecht die de held tijdelijk vergezelt, draagt de naam Cefalus(e). In *RRmM-fm* luidt het antroponiem Cep(h)alus(e) – een naam die de compiler zich heeft moeten eigen maken,¹⁰⁷ want de knaap wordt bij zijn entree in het verhaal eerst, in vs. 514, eenmalig Cephale genoemd, en daarna tweemaal Cephalus, in vs. 519 en 530. Pas dan, vanaf vs. 534, kiest de compiler definitief voor de schrijfwijze Cefalus(e). Elk van de drie spellingvarianten is te vinden in de derde kolom van fol. 168r, een bladzij-

101 Besamusca 1991: 178. En zie boven, noot 25.

102 Klein 1998: 116.

103 Hogenbirk 2014: 78. Zie boven, noot 50.

104 *Ibid.*

105 Biemans 2009: 256.

106 In het later toegevoegde vers dat de compilatie-*RRmM* verbindt met *Walewein ende Keye* zie ik geen argument voor een compilerschap van 'B', omdat dit ook het werk kan zijn van een geïnstrueerde of zelfstandige kopiïst.

107 Dit wijst erop, dat de compiler niet goed bekend was met de gelijknamige figuur uit Ovidius' *Metamorfosen*.

de waarop halverwege de middenkolom een nieuw hoofdstuk begint. Het bijschrift van dit kapittel, toegevoegd onder de b-kolom, bevat een vierde variant van Cefalus' naam: *Vanden riddere metter mouwen ende Sephalus*.¹⁰⁸ Wat is hier aan de hand? Ik zie vier mogelijkheden:

- i. 'B', als kopiist, bracht het bijschrift aan zodra hij klaar was met de b-kolom, vóórdat hij om het even welke variant van Cefalus' naam al eens had moeten afschrijven.
- ii. 'B', als compiler, bracht het bijschrift aan zodra hij de b-kolom had voltooid, en dus nog voordat hij om het even welke variant van Cefalus' naam ooit had opgeschreven – tenzij in een kladversie.
- iii. 'B', als kopiist, bracht het bijschrift pas aan toen hij klaar was met de c-kolom, nadat hij de varianten *Cephalet*, *Cephalus* en *Cefalus* elk minstens één keer had gecopieerd.
- iv. 'B', als compiler, bracht het bijschrift pas aan nadat hij de c-kolom had voltooid, en dus nadat hij had gekozen voor de spelling *Cefalus*.

Van deze mogelijkheden valt de vierde mijns inziens als eerste af. Dat een dichter annex bewerker die net uit drie spellingvarianten een keuze heeft gemaakt, direct daarna voor de dag komt met een vierde schrijfwijze, lijkt mij moeilijk voorstelbaar.

Ook het tweede scenario overtuigt niet. De drie naamvarianten in de c-kolom maken onwaarschijnlijk, dat 'B' als compiler op deze plaats beschikte over een kladversie, en de tweevoudige stap van *Sephalus* naar *Cephalet*, met tegenover de verbetering $S \rightarrow C$ een nieuwe fout, $-us \rightarrow -et$, spoort niet met wat een lineaire ontwikkeling lijkt: *Cephalet* (bij vergissing) \rightarrow *Cephalus* (de schrijfwijze in *RRmM-frm*, en zonder twijfel authentiek) \rightarrow *Cefalus* (de uitgekristalliseerde voorkeursvorm van de compiler).

Is deze redenering juist, dan herkennen we de compiler dus níet in 'B', die zich in het kapittelbijschrift eenvoudig lijkt te hebben vergist met de naam, zoals dat hem ook elders wel eens overkwam.¹⁰⁹ Rest de vraag, op welk moment scribent 'B' de titel zal hebben geplaatst: vóór of na het kopiëren van de derde kolom. De eerste optie lijkt mij het meest aannemelijk, want toen 'B' Cefalus' naam eenmaal begon af te schrijven met de juiste beginletter, zal die spelling zich in zijn geheugen hebben gegrift. Daarom: 'B' zal na voltooiing van de b-kolom vooruitgelezen hebben in zijn legger (een kladversie van de bewerking door de compiler), en bij het noteren van de daar tweemaal aangetroffen naam *Cephalus* een memorisatiefout hebben gemaakt.

2. Op fol. 176r van de compilatie-*RRmM* heeft de compiler, helemaal onderaan in kolom a, een eerder verzuim goedge maakt door de vader van de held alsnog toe te voegen aan een door de Ierse koning gevangengenomen viertal ridders. Dat in het bijschrift pal onder die kolom het personage opnieuw ontbreekt, wijst erop dat de schrijver ervan, kopiist 'B', ook de bedenker moet zijn geweest, die zich baseerde op wat hij aan het begin van het hoofdstuk had afgeschreven en ten behoeve van een titel nog eens vluchtig nalas. Hieruit volgt met een grote mate van waarschijnlijkheid, dat de compiler en hoofdkopiist 'B' verschillende personen zijn geweest.

108 'Over de Ridder-met-de-mouw en over Cefalus'; vert. Biesheuvel 2012: 438.

109 In de compilatie-*Perchevael* schrijft 'B' in een ingelast avontuur abusievelijk een keer de naam Gariët in plaats van Griflet (editie Oppenhuis de Jong 2003, vs. 1125). En in *Die Wrake van Ragsel* wordt de ridder Licoridon de eerste keer per ongeluk Licanor genoemd (editie Gerritsen 1963, dl. 2, vs. 1184).

En dan is er nog de hoofdstuktitel op fol. 172v, waar ‘B’ zijn bijschrift *Hoe die rid-dere metter mouwen sire moder vant* aanvulde met de tekst *ende hoe hi Claretten nam*, voorzien van een aparte omlijning. Het *lijkt* erop dat, bij het verzinnen van een titel, de kopiïst eerst nog dacht aan een versie van de *RRmM* waarin het huwelijk van de held en de heldin later plaatsvond, en dat hem pas na het opschrijven en omkaderen van een éénregelig bijschrift duidelijk werd dat in de bewerking voor de *Lancelotcompilatie* het slothuwelijk naar voren was gehaald.¹¹⁰

Brengen twee argumenten voor en twee tegen het compilerschap van ‘B’ al ver-warring, de redenering rond fol. 172v maakt ronduit confuus. Immers, de implica-tie hiervan is dat ‘B’ de Vlaamse *RRmM* moet hebben gekend – wat voor de compi-lator een zekerheid is, doch voor een kopiïst opmerkelijk zou zijn. Tenzij we, met Kestemont, denken aan een ‘verbond van letterlievenden’ rond Lodewijk van Vel-them.¹¹¹ Deze gedachtengang gaat echter gepaard met nieuwe haken en ogen. Want welk doel dienden in een dergelijke context de verzentellingen aan het einde van een aantal door ‘B’ volschreven katernen in codex 129 A 10?¹¹² De tellingen moe-ten zijn genoteerd met het oog op gecalculeerd kopiëren of verantwoord declare-ren.¹¹³ Dat ‘B’ berekeningen heeft uitgevoerd om het vervaardigen van een netkopi-e in goede banen te leiden, zoals is betoogd door Klein,¹¹⁴ kan (mij) als hypothese niet overtuigen.¹¹⁵ Blijft over het doel van declareren, wat geenszins past in het beeld van een (naast compilerende ook) kopiërende Velthem, maar wél in dat van een (semi)professionele scribent, ingehuurd om een aanzienlijk deel van de *Lance-lotcompilatie* zo goedkoop mogelijk af te schrijven en tegelijk toezicht te houden op vier achtereenvolgens ingeschakelde collega’s, de kopiïsten ‘A’, ‘C’, ‘D’ en ‘E’.

Terugkomend op de kapittelbijschriften in codex 129 A 10 nog het volgende. ‘On-miskenbaar is dat waar Lodewijk betrokken is bij de totstandkoming van Mid-delnederlandse verhalende literatuur er hoofdstuktitels opduiken’, schrijft Man-tingh.¹¹⁶ Volgens Biemans ‘heeft Velthem zelf anno 1316 aan de kapitels van zijn voortzetting van de *Spiegel historiael* opschriften meegegeven’,¹¹⁷ en wat de niet-kronikale *Merlijn* betreft houdt de neerlandicus-codicoloog ‘het voor mogelijk, dat Velthem anno 1326 al zo vertrouwd was met het verschijnsel van de kapit-telepschriften in berijmde teksten, dat hij ze zelf in zijn continuatie heeft aange-

110 Het door mij veronderstelde uitstel van de ‘Vatersuche’ door de protagonist (finaal bekroond met het huwelijk van de herenigde ouders van de held) kan de indruk hebben gegeven, dat de bruiloft van de held en de heldin was vervroegd. Vgl. noot 44.

111 Zie het in noot 93 verantwoorde citaat.

112 ‘De bedoeling van de verzentellingen is vooralsnog onbekend’, aldus Klein (1997: 60) – die al snel kwam met een theorie: Klein 1998.

113 Vgl. Houthuys 2009: 127 (noot 27).

114 ‘Hoewel er maar enkele geheel of reconstrueerbaar bewaard zijn gebleven’, schrijft Klein (1998: 121, noot 26) over de verzentellingen, ‘denk ik dat ze aangebracht zijn met het oog op de latere netkopië. Het was een methode om de tekst(lengte) te sturen en aldus te controleren of de beoogde opbouw nog te realiseren was. Helaas zijn de meeste verzentellingen afgesneden, zodat dit idee niet verifieerbaar is’.

115 Zie Smith 2016b, noot 44.

116 Mantingh 2009: 227.

117 Biemans 1997, dl. 1: 158.

bracht'.¹¹⁸ Bezien we de door kopiïst 'B' geschreven titels in de *Lancelotcompilatie* tegen deze achtergrond,¹¹⁹ dan komt een in het oog springend verschil aan het licht. 'Velthem', aldus Mantingh, 'beschouwt de hoofdstuktitels als volwaardige "structuurdragers"',¹²⁰ en rond 1316 integreert de dichter kapittelopschriften in zijn Vijfde Partie. Kopiïst 'B' daarentegen, naar wordt aangenomen in de periode 1320-1330, is tevreden met 'tussengeprutste hoofdstuktitels'.¹²¹ Hoe is dit verschil te verklaren? Ik zie twee mogelijkheden, een voor de hand liggende en een hypothetische. De simpele verklaring is, dat 'B', als kopiïst te onderscheiden van 'architect' en compiler Velthem, in opdracht of op eigen initiatief aan teksten die hij afschreef à l'improviste zelfverzonnen bijschriften toevoegde op een plek waar hij ze kwijt kon: ergens in de marge. Spannender, maar speculatief, is het idee dat 'B' toch dezelfde is als de compiler, en dus als Lodewijk van Velthem, maar dat hij de *Lancelotcompilatie* vervaardigde toen titels in epische teksten voor hem nog geen vanzelfsprekendheid waren. In dit geval kan de cyclus zijn debuut zijn geweest, of anders het vroegste werk dat van hem is overgeleverd.

Volgens de inleiders van *De boeken van Velthem* 'is het goed erop te wijzen dat voor de codex van de *Lancelotcompilatie* uitgegaan wordt van een zeer precieze datering: ca. 1320-1325 – dat wil zeggen: tussen de voltooiing van de Vijfde Partie (ca. 1316/17) en Velthems bijdrage aan het *Boec van Merline* (1327)'.¹²² Dat deze datering echter geen zekerheid biedt, blijkt uit wat de inleiders aansluitend schrijven: 'Met een iets ruimere (veiligheids)marge kan de chronologie van Velthems werk (en de handschriften waarbij hij betrokken is geweest) wezenlijk anders komen te liggen'.¹²³ Een veiligheidsmarge is aan te raden, omdat Maerlants *Graal-Merlijn* door Velthem kan zijn bewerkt en van een continuatie voorzien als voorwerk bij een nog te vervaardigen *Lancelotcompilatie*,¹²⁴ die dan pas in 'the middle or even the second half of the decade' tot stand zou zijn gekomen.¹²⁵ Maar een marge biedt ook ruimte voor juist een heel vroege datering.¹²⁶ Misschien is het *Boec van Merline* pas later aan de *Lancelotcompilatie* toegevoegd, als 'prequel' van een eerst twee- en toen driedelig boekwerk.¹²⁷ Toont Velthem zich in de Vijfde Partie bekend met

118 *Ibid.*: 160. Velthem lijkt ook verantwoordelijk voor het toevoegen van titels aan zijn versie van Maerlants *Graal-Merlijn* (*ibid.*).

119 Behalve 'B' bracht ook kopiïst 'D' kapittelbijschriften aan. Of kopiïst 'E' eveneens titels plaatste, is niet vast te stellen (zie boven, noot 31).

120 Mantingh 2009: 226.

121 Zie boven, noot 39, en vgl. tevens Besamusca 2003: 180-181. Marginale kapittelbijschriften treffen we ook aan in een fragmentarisch overgeleverd blad van de Tweede Partie van de *Spiegel Historiae*; zie Biemans 1997, dl. 1: 158 en dl. 2: 380, alsook dl. 1: 154 (noot 84) over korte inhoudsaanduidingen *in margine*.

122 Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009b: 25. Klein 1995: 6 noemt deze datering betrouwbaar; volgens Biemans 2009: 230 kan worden gesproken van een *communis opinio*.

123 Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009b: 25.

124 Vgl. over deze mogelijkheid Besamusca 1997: 12-13, en Biemans 2009: 230.

125 Biemans 2009: 230. Zie tevens <http://www.kb.nl/themas/middeleeuwen/lancelotcompilatie/toelichting-bij-het-handschrift> (22 april 2015).

126 Dateringen van de *Lancelotcompilatie* die niet uitsluitend betrekking hebben op het derde decennium van de veertiende eeuw, zijn de volgende: '14^e eeuw' (*Bouwstoffen MNW*); 'eerste drie decennia van de veertiende eeuw' (Draak 1977: 45, noot 5); 's. XIV-1' (Kienhorst 1988, dl. 1: 15); '1300-1350' (*CD-rom Middelnederlands*, rijmtekst *Roman van Lancelot*); 'rond 1315-1320' (Hogenbirk 2004: 25).

127 Vgl. Smith 2016b, noot 3.

de *RRmM*, waaraan hij het Woud zonder Genade ontleende,¹²⁸ en met *Torec*, dat hem het motief van doorgesneden zadeliemen verschafte,¹²⁹ omdat hij deze romans niet alleen beluisterd of ‘bibliografisch ganzenbordend’ binnen bereik had,¹³⁰ maar ook reeds onder handen genomen, ter interpolatie in zijn narratieve cyclus?

6 Besluit

Maken we na al deze overwegingen de balans op, dan kunnen we het volgende vaststellen:

- Kopiïst ‘B’ kán gevallen van verstoord rijm in de compilatie-*RRmM* als *dichter* hebben veroorzaakt, doch waarschijnlijker is dat hij ze heeft afgeschreven (en in twee gevallen gecorrigeerd) uit andermans kladversie. Dat ‘B’ drie dichtfouten van eigen hand over het hoofd zou hebben gezien bij het kopiëren van een zelfgeschreven concept lijkt minder aannemelijk.
- Het gebruik door kopiïst ‘B’ van (*dat*) *secgic u*, een nadrukformule uit het repertoire van Velthem, in apocriefe tekst op fol. 99r brengt op de gedachte, dat scribent en compiler wellicht identiek zijn. Maar dwingend is dit niet: de tekst kan door ‘B’ zijn gekopieerd van een kladversie,¹³¹ of misschien probeerde hij de stijl van zijn opdrachtgever te imiteren.
- De door kopiïst ‘B’ in codex 129 A 10 ‘tussengeprutste hoofdstuktitels’ verschillen van de volwaardige, in de tekstkolommen geïntegreerde kapittelopschriften die Velthem elders heeft aangebracht. Het idee dat de *Lancelotcompilatie* een vroege schepping kan zijn van de Brabantse dichter, is en blijft giswerk.
- Kopiïst ‘B’ lijkt verantwoordelijk voor drie eigenaardigheden in kapittelbij-schriften van de compilatie-*RRmM*, en elk daarvan staat op gespannen voet met de veronderstelling dat de scribent één en dezelfde zou zijn als de compiler. Waar ‘B’ de naam *Sephalus* schreef, beging hij vermoedelijk een memorisatiefout: vooruitlezend in zijn legger had hij daar het antroponiem *Cephalus* aangetroffen. Ver vooruitlezen deed ‘B’ niet, want toen hij de titel *Hoe die riddere metter mouwen sire moder vant* aanbracht en omkaderde, voorzag hij geen huwelijk van de held en de heldin op korte termijn. Niet uit te sluiten valt dat ‘B’ een bruiloft pas verwachtte aan het einde van het verhaal, maar in elk geval zal hij al spoedig, werkend aan de volgende bladzijde, hebben ontdekt dat zijn bijschrift incompleet was. Vandaar een addendum: *ende hoe hi Claretten nam*. Dat ‘B’ maar weinig vooruitlas bij het bedenken van titels, blijkt ook waar hij een onachtzaamheid van de compiler inzake een ridderkwartet dat eigenlijk een vijftal moest zijn, liet doorwerken in zijn bijschrift onder de tekstkolom – zonder te merken dat de vergeten figuur in de laatste regels van die kolom als-nog was toegevoegd.

128 Zie Summerfield 1998: 8, 2009: 193-196, en 2011: 472.

129 Zie Hogenbirk 2004: 155-156.

130 Formulering naar Besamusca 2009.

131 Vgl. Draak 1985: 80-81. Besamusca (1991: 177) acht deze verklaring ‘onnodig’.

Er zijn zeker gronden voor de hypothese, dat de samensteller van de *Lancelotcompilatie* en de voornaamste scribent van het handschrift, kopiïst 'B', identiek zijn. Argumenten tégen die theorie, ontleend aan fouten in door 'B' vervaardigde kapiteltijdschriften, zijn er evenwel ook, en naar ik meen leggen deze meer gewicht in de schaal. De vraag uit de titel van mijn bijdrage beantwoord ik daarom – voorlopig – met 'nee'. Voorlopig, omdat onderzoek van alleen de compilatie-RRmM een veel te smalle basis vormt voor stellige conclusies over een zo complex onderwerp. Marjolein Hogenbirk werkt aan een analyse van alle hoofdstuktitels in codex 129 A 10. Het wachten is op de uitkomsten daarvan. Zou kopiïst 'B' dan misschien toch ...?

Bibliografie

- Besamusca 1991 – B. Besamusca, *Lanceloet. De Middelnederlandse vertaling van de 'Lancelot en prose' overgeleverd in de 'Lancelotcompilatie'. Pars 2 (vs. 5531-10740). Met een inleidende studie over de vertaaltechniek*. Assen/Maastricht, 1991.
- Besamusca 1993a – B. Besamusca, '14 augustus 1316: Lodewijk van Velthem voltooit boek V/6 van de *Spiegel historiael*. De bekoring van het Artur-genre'. In: M.A. Schenkeveld-Van der Dussen e.a. (red.), *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen, 1993, p. 47-52.
- Besamusca 1993b – B. Besamusca, *Walewein, Moriaen en de Ridder metter mouwen. Intertekstualiteit in drie Middelnederlandse Arturromans*. Hilversum, 1993.
- Besamusca 1997 – B. Besamusca, 'I.I De Lancelotcompilatie'. In: Besamusca & Postma 1997, p. 7-22.
- Besamusca 2000 – B. Besamusca, 'The Medieval Dutch Arthurian Material'. In: W.H. Jackson & S.A. Ranawake (eds.), *The Arthur of the Germans. The Arthurian Legend in Medieval German and Dutch Literature*. Cardiff, 2000, p. 187-228.
- Besamusca 2003 – B. Besamusca, *The Book of Lancelot. The Middle Dutch 'Lancelot' Compilation and the Medieval Tradition of Narrative Cycles*. Vert. Th. Summerfield. Cambridge, 2003.
- Besamusca 2009 – B. Besamusca, 'Het bibliografisch ganzenbord van Lodewijk van Velthem'. In: Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009a, p. 73-87.
- Besamusca & Postma 1997 – B. Besamusca & A. Postma (ed., m.m.v. W.P. Gerritsen en J.W. Klein), *Lanceloet. De Middelnederlandse vertaling van de 'Lancelot en prose' overgeleverd in de 'Lancelotcompilatie'. Pars I (vs. 1-5530, voorafgegaan door de verzen van het Brusselse fragment)*. Hilversum, 1997.
- Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009a – B. Besamusca, R. Sleiderink & G. Warnar (red.), *De boeken van Velthem. Auteur, oeuvre en overlevering*. Hilversum, 2009.
- Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009b – B. Besamusca, R. Sleiderink & G. Warnar, 'Lodewijk van Velthem. Ter inleiding'. In: Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009a, p. 7-30.
- Biemans 1997 – J.A.A.M. Biemans, *Onsen Speghele Ystoriale in Vlaemsche. Codicologisch onderzoek naar de overlevering van de 'Spiegel historiael' van Jacob van Maerlant, Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem, met een beschrijving van de handschriften en fragmenten*. 2 dln. Leuven, 1997.
- Biemans 2005 – J.A.A.M. Biemans, 'De "corrector" in de Lancelotcodex. Een hachelijk avontuur, waarbij aan het eind toch een nieuw perspectief gloort'. In: Sleiderink, Uyttersprot & Besamusca 2005, p. 358-375.
- Biemans 2009 – J.A.A.M. Biemans, 'No Miniatures, not even Decoration, yet Extraordinarily Fascinating. New Hypotheses Concerning the *Lancelot Compilation* and Related Manuscripts'. In: *Quaerendo* 39 (2009) 3-4, p. 225-256.
- Biemans 2012 – J.A.A.M. Biemans, 'Conventies, standaarden en variaties. Verschillende mogelijkheden en keuzes bij de vormgeving van handschriften met berijmde Middelnederlandse ridderepiek'. In: A. Faems & M. Hogenbirk (red.), *Ene andre tale. Tendensen in de Middelnederlandse late ridderepiek*. Hilversum, 2012, p. 215-257.
- Biesheuvel 2012 – I. Biesheuvel (vert.), *De ridders van de Ronde Tafel. Arturverhalen uit de Lage Landen. Met een voorwoord van Frits van Oostrom*. Amsterdam, 2012.
- Brandsma 1992 – F. Brandsma, *Lanceloet. De Middelnederlandse vertaling van de 'Lancelot en pro-*

- se' overgeleverd in de 'Lancelotcompilatie'. Pars 3 (vs. 10741-16263). Met een inleidende studie over de entrelacement-vertelwijze. Assen/Maastricht, 1992.
- Brandsma & Knapp 2010 – F. Brandsma & F.P. Knapp, 'Lancelotromane'. In: R. Pérennec & E. Schmid (red.), *Höfischer Roman in Vers und Prosa*. Berlijn/New York, 2010, p. 393-457.
- CD-rom *Middelnederlands. Woordenboek en teksten*. Den Haag/Antwerpen, 1998.
- De Haan e.a. 1983 – M.J.M. de Haan e.a. (ed.), *Roman van den Ridder metter Mouwen*. Utrecht, 1983.
- Draak 1977 – M. Draak, *De Middelnederlandse vertalingen van de proza-Lancelot*. Tweede, ongewijzigde druk. Amsterdam, 1977.
- Draak 1985 – M. Draak, 'Enkele raadsels opgelost van "fo. 99" in de Lancelotcompilatie ('s-Gravenhage, K.B., 129 A 10)'. In: A.M.J. van Buuren e.a. (red.), *Tussentijds. Bundel studies aangeboden aan W.P. Gerritsen ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag*. Utrecht, 1985, p. 71-81.
- Faems 2006 – A. Faems, 'Hier namaels seldijt bat verstaen'. *Vertellerscommentaar in de Middelnederlandse ridderepiek*. Gent, 2006.
- Finet-Van der Schaaf 2012 – B. Finet-Van der Schaaf (ed. en vert.), *Récits arthuriens en moyen néerlandais. 'Roman van den Ridder metter Mouwen' / Le Roman du Chevalier à la manche. 'Lanceloet en het bert met de witte voet' / Lancelot et le Cerf au pied blanc*. Grenoble, 2012.
- Gerritsen 1963 – W.P. Gerritsen, *Die Wrake van Ragisel. Onderzoekingen over de Middelnederlandse bewerkingen van de Vengeance Raguidel, gevolgd door een uitgave van de Wrake-teksten*. 2 dln. Assen, 1963.
- Gerritsen 1976 – W.P. Gerritsen, 'Corrections and Indications for Oral Delivery in the Middle Dutch Lancelot Manuscript The Hague K.B. 129 A 10'. In: J.P. Gumbert & M.J.M. de Haan (eds.), *Neerlandica Manuscripta. Essays Presented to G.I. Lieftinck/3*. 4 dln. Amsterdam, 1976, p. 33-59.
- Hogenbirk 2004 – M. Hogenbirk, *Avontuur en Anti-avontuur. Een onderzoek naar 'Walewein ende Keye', een Arturroman uit de 'Lancelotcompilatie'*. Amsterdam/Münster, 2004.
- Hogenbirk 2009 – M. Hogenbirk, 'Is hij het? Lodewijk van Velthem en de compiler?'. In: Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009a, p. 47-72.
- Hogenbirk 2011 – M. Hogenbirk (ed., m.m.v. W.P. Gerritsen), 'Walewein ende Keye'. *Een dertiende-eeuwse Arturroman, overgeleverd in de 'Lancelotcompilatie'*. Hilversum, 2011.
- Hogenbirk 2014 – M. Hogenbirk, 'B. Over twee marginale notities in *Arturs doet*'. In: M. Hogenbirk & R. Zemel (red.), 'Want hi verkende dien name wale'. *Opstellen voor Willem Kuiper*. Amsterdam/Münster, 2014, p. 73-79.
- Houthuys 2009 – A. Houthuys, *Middeleeuws kladwerk. De autograaf van de 'Brabantsche yeesten', boek VI (vijftiende eeuw)*. Hilversum, 2009.
- Johnson & Claassens 2003 – D.F. Johnson & G.H.M. Claassens (ed. en vert., m.m.v. K. De Bundel en G. Pallemans), *Dutch Romances, Vol. 111: Five Interpolated Romances from the 'Lancelot Compilation'*. Cambridge, 2003.
- Jonckbloet 1846-1849 – W.J.A. Jonckbloet (ed.), *Roman van Lancelot (XIIe eeuw). Naar het (eenigbekende) handschrift der Koninklijke Bibliotheek, op gezag van het Gouvernement uitgegeven*. 2 dln. 's-Gravenhage, 1846-1849.
- Kestemont 2013 – M. Kestemont, *Het gewicht van de auteur. Stylometrische auteursberkenning in Middelnederlandse literatuur*. Gent, 2013.
- Kienhorst 1988 – H. Kienhorst, *De handschriften van de Middelnederlandse ridderepiek. Een codicologische beschrijving*. 2 dln. Deventer, 1988.
- Klein 1990 – J.W. Klein, 'Codicologie en de Lancelotcompilatie: de invoeging van de *Perchevael* en de *Moriaen*'. In: *Ntg* 83 (1990), p. 526-539.
- Klein 1995 – J.W. Klein, "Het getal zijner jaren is onnaspeurlijk". Een herijking van de dateringen van de handschriften en fragmenten met Middelnederlandse ridderepiek'. In: *TNTL* 111 (1995), p. 1-23.
- Klein 1997 – J.W. Klein, 'De handschriften: beschrijving en reconstructie'. In: Besamusca & Postma 1997, p. 51-110.
- Klein 1998 – J.W. Klein, 'De status van de *Lancelotcompilatie*: handschrift, fragmenten en personen'. In: *TNTL* 114 (1998), p. 105-124.
- Mantingh 1992 – E. Mantingh, '*Lanceloet, Perchevael, Moriaen*, en de spin Sebastiaan. Luisteren met tussenzozen?'. In: B. Besamusca & F. Brandsma (red.), *De ongevalliche Lanceloet. Studies over de 'Lancelotcompilatie'*. Hilversum, 1992, p. 44-75.
- Mantingh 2009 – E. Mantingh, "Deen voren ende dander na". De compositie van de Vijfde Partij en

- Velthems bewerking van Heelu's *Slag bij Woeringen*'. In: Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009a, p. 207-230.
- Oppenhuis de Jong 2003 – S.I. Oppenhuis de Jong (ed.), *De Middelnederlandse 'Perceval'-traditie. Inleiding en editie van de bewaarde fragmenten van een Middelnederlandse vertaling van de 'Perceval' of 'Conte du Graal' van Chrétien de Troyes, en de 'Perchevael' in de 'Lancelotcompilatie'*. Hilversum, 2003.
- Peters 1983 – U. Peters, *Literatur in der Stadt. Studien zu den sozialen Voraussetzungen und kulturellen Organisationsformen städtischer Literatur im 13. und 14. Jahrhundert*. Tübingen, 1983.
- Sleiderink 2005 – R. Sleiderink, 'Lodewijk van Velthem. De onnoemelijke ambitie van een Brabantse dorpspastoor'. In: Sleiderink, Uyttersprot & Besamusca 2005, p. 109-129.
- Sleiderink, Uyttersprot & Besamusca 2005 – R. Sleiderink, V. Uyttersprot & B. Besamusca (red.), *Maar er is meer. Avontuurlijk lezen in de epiek van de Lage Landen. Studies voor Jozef D. Janssens*. Leuven, 2005.
- Smith 1989 – S. Smith, 'Van koning tot kroonprins. Over de structuur van de *Roman van den Ridder metter Mouwen*'. In: F. de Bree & R. Zemel (red.), *'In onse scole'. Opstellen over Middeleeuwse letterkunde voor Prof. Dr. Margaretha H. Schenkeveld*. Amsterdam, 1989, p. 109-141.
- Smith 2008 – S. Smith, 'Ywein metten lybaerde. Over een curieuze episode in *Die Ridder metter Mouwen*'. In: *Voortgang, jaarboek voor de neerlandistiek* 26 (2008), p. 29-73.
- Smith 2010 – S. Smith, *De grieven van Galyas. Over een gerechtelijk duel in 'Die Ridder metter Mouwen'*. Amsterdam/Münster, 2010.
- Smith 2016a – S. Smith, 'Der minnen cracht'. *Opstellen over liefde in de Arturroman 'Die Ridder metter Mouwen'*. Amsterdam/Münster, 2016.
- Smith 2016b – S. Smith, 'Moest Miraudijs wijken voor Moriaen? Over de inpassing van *Die Ridder metter Mouwen* in de *Lancelotcompilatie*' (te verschijnen).
- Sullivan & Wyatt 2014 – J.M. Sullivan & Z. Wyatt, 'Die Ridder metter Mouwen [*The Knight with the Sleeve*] and its Discourse on Personal Bonds'. In: *Arthuriana* 24 (2014), p. 99-128.
- Summerfield 1998 – Th. Summerfield, 'Simon de Montfort, Edward I en koning Arthur in Velthems *Voortzetting van de Spiegel historiael*'. In: *TNTL* 114 (1998), p. 1-16.
- Summerfield 2009 – Th. Summerfield, 'Schrijven in Maerlants schaduw. Lodewijk van Velthem, Edward I en koning Artur'. In: Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009a, p. 183-205.
- Summerfield 2011 – Th. Summerfield, 'Edward I, a Magic Spring, and a Merciless Forest: Sources and Resonances in Velthem's *Continuation*'. In: C.M. Jones & L.E. Whalen (eds.), *'Li premerains vers'. Essays in Honor of Keith Busby*. Amsterdam/New York, 2011, p. 463-477.
- Van der Stempel z.j. [1914] – B.M. van der Stempel (ed.), *Roman van den Ridder metter Mouwen. Opnieuw naar het hs. uitgegeven en van een inleiding en glossarium voorzien*. Leiden, z.j. [1914].
- Van Driel 2007 – J. van Driel, *Prikkeling der zinnen. De stilistische diversiteit van de Middelnederlandse epische poëzie*. Zutphen, 2007.
- Van Oostrom 1982 – F.P. van Oostrom, 'Maecenaat en Middelnederlandse letterkunde'. In: J.D. Janssens (red.), *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij. De Nederlanden van de 12^e tot de 15^e eeuw. Handelingen van het wetenschappelijk colloquium te Brussel 21-24 oktober 1981*. Brussel, 1982, p. 21-40. Herdr. in: F. van Oostrom, *Aanvaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek*. Amsterdam, 1992, p. 48-64 en 290-291.
- Warnar 2009 – G. Warnar, 'Velthem in de Vierde Partie. De verwerking van de geleerdentraditie in het Middelnederlands'. In: Besamusca, Sleiderink & Warnar 2009a, p. 119-142.
- Wuttke 2006 – U. Wuttke, "'Clarette, die nine vaect". Die Darstellung der Protagonistin im mittelniederländischen Roman *De Ridder metter Mouwen*'. In: *Queeste, tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 13 (2006), p. 130-153.

Adres van de auteur

Max Havelaarlaan 389
1183 LX Amstelveen
simon.smith@zonnet.nl

De geuzenliedboekjes vormen [...] een domein waarvan de vitaliteit niet onderschat moet worden. Er zijn nog wel eens woorden vuil gemaakt aan de vraag of met name de latere geuzenliedboeken voor jongeren bedoeld waren of vooral voor een ouder publiek. Ik betwijfel of die vraag zinvol is. Het lijkt erop dat de geuzenliedjes werden aangevoeld als erfgoed waarin de nationale identiteit – wat die ook was – gegrondvest was. Als die indruk juist is, dan zullen de geuzenliedboekjes, zolang de nationale trots levend was, zowel voor jong als voor oud hun aantrekkingskracht hebben gehad.

